

MÜZAKERECİ DEMOKRASİ ve UYGULAMA YÖNTEMİ OLARAK “VATANDAŞ JÜRİLERİ” YAKLAŞIMI

*(Deliberative Democracy and “Citizens’ Juries” Approach
as an Implementing Method)*

Dr. Serhat ALTINKÖK¹

ÖZ

Batının temsili demokrasilerinde kamusal alanın yerine getirdiği işlev, siyaset bilimcilerin uzun süredir üzerinde çalıştığı bir konudur. Seçilmiş temsilciler ve seçmenler arasındaki yabancılaşma, medya ve özel şirketlerin kamuoyu ve kamu kuruluşları üzerindeki etkisi, toplumsal gruplar arasındaki kültürel ve diğer alanlarda yaşanan bölünmüşlüklerle ilgili kaygılar araştırmacılar tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. Bu bağlamda, doğrudan demokrasi ile benzerlikler taşıyan müzakereci demokrasi modeli, bu türden kaygıların giderilmesinde, devlette kurumların ve kuralların oluşturulmasında ve her türlü sorunun çözümünde karşılıklı görüşmeyi ve katılımı esas alır. Müzakereci demokrasinin uygulama modellerinden biri olan vatandaş jürileri yaklaşımı da esas olarak vatandaşların kamusal karar alma süreçlerine katılımına vurgu yapmaktadır. Bu makale, liberal demokrasiye siyasal katılım noktasında getirilen eleştirilere çözüm olarak önerilen müzakereci demokrasi ve vatandaş jürileri yaklaşımının anlaşılabilirliğinin artırılmasına yönelik teorik tartışmalar üzerine odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müzakereci demokrasi, vatandaş jürileri, kamusal alan, siyasal katılım.

ABSTRACT

The functioning of the public sphere in Western representative democracies has been a longstanding topic of study for political scientists. The alienation between elected representatives and the electorates, the effect of media and private companies on public opinion and public institutions, cultural and other cleavages among the social groups were often mentioned concerns by researchers in this area. In this context, the model of deliberative democracy which likes a direct democracy based on mutual

¹ Anayasa Mahkemesi Raportörü, serhataltinkok@gmail.com

consultations and participation regarding the removal of these kinds of concerns, creation of institutions and rules of the state and in solving all problems. Citizen juries approach that one of deliberative democracy's practice models, principally emphasised on the participation of citizens in public decision-making processes. The article focuses on a deliberative democracy which proposed as a solution to the criticisms made in political participation points to the liberal democracy and theoretical argument that improves understanding of the citizens' jury approach.

Keywords: Deliberative democracy, citizens' juries, public sphere, political participation.

GİRİŞ

Demokrasi kelimesinin kökenini *demos* ve *kratos*, yani halk ve iktidar kelimeleri oluşturmaktadır. Ancak salt bu kelimelerden yola çıkarak "halkın iktidarı" şeklinde yapılacak bir demokrasi tanımlamasının, kavramın içeriğinin tarihsel dönüşümünü dışarıda bırakan indirgemeci ve aldatıcı olduğunu söylemek isabetsiz bir yaklaşım olmaz.² Günümüzde demokrasi, en genel ifadesiyle, siyasal düzeyde halkın kendi kendini yönetmesini değil, seçtiği temsilciler aracılığıyla ülkenin yönetilmesini ifade etmektedir.³

Çağdaş demokrasilerin hareket noktasını oluşturan liberal demokrasi; özgürlüğü katılımla özdeşleştiren, antik çağlara özgü doğrudan demokrasi deneyiminden farklı olarak, çok geniş bir toprak parçası üzerinde yaşayan çok sayıdaki yurttaşın seçimler aracılığıyla kendilerini yönetecek olan kişileri seçtikleri temsili bir sistemdir. Liberal demokrasi, teorik olarak siyasal iktidarın sınırlanmasına, bireysel hak ve özgürlükleri içeren özel alana ve temsil ilkesine dayandırılmaktadır.⁴

Liberal demokrasinin, özellikle 1980'lerde güncelleşmiş olmakla birlikte ciddi eleştirilerle maruz kaldığı da yadsınamaz bir gerçektir. Ulus devletlerin yetki ve sorumluluk alanlarını daraltan özelleştirme, yerelleşme ve deregülasyon politikalarının ardında, liberal demokrasinin katılım boyutunun eksik olduğunu ve halkın seçimiyle gelmiş olsalar da sınırlı sayıdaki temsilcilerin çıkarlarının hiçbir zaman temsil ettikleri halkın çıkarıyla tam olarak örtüşemeyeceği gerekçesiyle bir temsil krizi yaşadığını savunan birtakım yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımların hareket

2 Etimoloji için bkz., SCHMIDT Anfred G., **Demokrasi Kuramlarına Giriş** (çev. M. Emin Köktaş), 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 2000, s. 13.

3 Bu tanım Abraham Lincoln'e atfedilmektedir. Bu konuda bkz., LIJPHART Arend, **Demokrasi Motifleri (Otuzaltı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları)** (çev. Güneş Ayaş ve Utku Umut Bulsun), İstanbul, Salyangoz Yay., 2006, s. 13.

4 Ayrıntılı bilgi için bkz., CUNNINGHAM Frank, **Theories of Democracy: A Critical Introduction**, Psychology Press, Routledge Contemporary Political Philosophy, 2002.

noktasını, söz konusu küresel politikalar doğrultusunda alınan kararlardan etkilenen yurttaşların karar alma süreçlerinden dışlanmaları sorunsalı oluşturmaktadır. Temsil mekanizması, siyasal karar alma faaliyetini, belirli aralıklarla yapılan seçimlerle, iş başına gelen siyasetçilere ya da uzmanlaşmış bürokratlara bırakan bir yöntem olmakla eleştirilmektedir.⁵ Dolayısıyla liberal demokrasinin yüzeysel kaldığı ve katılım boyutunu ihmal ettiği varsayımı üzerinden onu derinleştirmeye yönelik olarak “cumhuriyetçi yurttaşlık” (Arendt), “radikal demokrasi (*radical democracy*)” (Laclau ve Mouffe), “güçlü demokrasi (*strong democracy*)”⁶ (Barber), “müzakereci” ya da “söylemsel demokrasi (*deliberative democracy*)” (Habermas) gibi bazı alternatif modellerin geliştirildiği görülmektedir.⁷

Bu çalışmanın temelini teşkil eden müzakereci demokrasi kavramsal-laştırmasını ortaya koyan Habermas, modelinde, eşit ve özgür yurttaşların ortak sorunlar hakkında tartışmak üzere bir araya geldikleri, hem devlete hem ekonomik alana karşı özerk ve tahakkümden arınmış bir “kamusal alan”⁸ (*public sphere*) tasarlamıştır. Müzakereci demokrasi, en basit ifade ile kamusal alanda gerçekleşen ve aynı zamanda onu oluşturan “politik iletişim” (*political dialogue*) olarak betimlenebilir. Böylece politik iletişim, yönetsel sistem tarafından sınırlanmamış olduğundan alınan kararların yurttaşların iradelerine dayanacağı ve liberal demokrasinin yukarıda bahsedilen meşruluk krizine çözüm olacağı düşünülmektedir.

Bu noktadan hareketle çalışmada ilk olarak liberal demokrasinin temel varsayımları ve siyasal katılım açısından yaşadığı meşruiyet krizleri üzerinde yapılacak kısa bir değerlendirmenin ardından, ikinci olarak müzakereci demokrasinin koşulları ve müzakere sürecine katılımın ilkeleri, üçüncü olarak müzakereci demokraside sivil/siyasal katılım müessesesi, dördüncü ve son olarak müzakereci demokrasi teorisinin açıklamaları ile yaşadığımız dünya arasında pratik köprüler kurma ve siyasal/sivil katılımın gerçekleştirilmesinin araçlarından biri olarak tasarlanan “vatandaş jürileri” (*citizens' juries*) üzerinde durulacaktır.

5 CUNNINGHAM, 2002, s. 52-53.

6 Bkz., BARBER Benjamin, **Güçlü Demokrasi (Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset)** (çev. Mehmet Beşikçi), İstanbul, Ayrıntı Yay., 1995.

7 ÖZALP Ahmet, “Liberal Demokrasinin Derinleştirilmesi Gereği ve Müzakereci Demokrasi”, **Uluslararası Davraz Kongresi**, Süleyman Demirel Üniversitesi (24-27 Eylül 2009), idc.sdu.edu.tr/tammetinler/ demokrasidemokrasii7.pdf, s. 1-3.

8 Habermas’ın “Kamusal Alan” yaklaşımı ile ilgili olarak bkz., HABERMAS Jürgen, **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü** (çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar), İstanbul, İletişim Yay., 2010; HASDEMİR Tuba Arsak ve COŞKUN Mustafa Kemal, “Kamusal Alan ve Toplumsal Hareketler”, **AÜSBF Dergisi**, S. 63, No. 1, 2008, s. 121-49.

I. LIBERAL DEMOKRASİYE SİYASAL KATILIM NOKTASINDA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Liberal demokrasiye yönelik eleştirilerin tümünü değerlendirmek, bu çalışmanın sınırlarını aşacağından, burada sadece liberal demokrasiye siyasal katılım noktasında yöneltilen eleştiriler üzerinde yapılacak kısa bir değerlendirme ile yetinilecektir. Bu değerlendirme, temel olarak, müzakereci demokrasinin çıkış noktasını ve müzakereci demokrasinin siyasal katılım yaklaşımının anlaşılmasını sağlamaya yöneliktir.

Literatürde, liberal demokrasiye yönelik eleştirilerin temelde iki alanda yoğunlaştığını görmekteyiz. Bunlardan ilki "siyaset-yönetim ikiliği" (*politics-administration dichotomy*), diğeri ise "temsil sistemi" (*representation system*) ile ilgili olanıdır. Liberal demokraside temsilciler, halk iradesini oluşturan bireylerin tercihleriyle iş başına gelen ve onların sorunlarını çözmeye yönelik politikalar üreten kişiler olarak kabul edilmektedir. Habermas (2002), liberal anlayışa göre bu tarz bir demokratik sürecin, devleti toplumun çıkarları doğrultusunda programlamak işlevini gördüğünü ileri sürmektedir. Habermas'a göre temsilcilerden oluşan yasama; kararları alan ve toplumsal yaşamın gerektirdiği kuralları koyan erklerdir. Yürütme; dar anlamıyla yasama tarafından alınan kararların uygulayıcısı kabul edilen rasyonel, tarafsız bir aygıt olarak görülen bürokrasidir. Devlet ya da dar anlamıyla bürokrasi ise kamu yönetimi mekanizmasını içermektedir. Liberal anlayışta siyaset, uzmanlaşmış devlet mekanizmasına (kamu yönetimine) karşı kişisel çıkarları bir araya getirerek bunları kolektif amaçlara yönelik olarak bir araya toplama ve siyasal iktidara kabul ettirme çabasıdır. Siyaset, siyasal gücü idari düzeyde kullanmada uzmanlaşmış bir yönetim aygıtına karşı talepleri ileri sürme işlevini görmektedir.⁹

Çoğunluğun, seçim yoluyla bütün yönetim organlarını ele geçirmesi, iktidarını azınlığın çoğunluğun sağladığı haklara ulaşmasını engellemek için kullanması, eşitlik temeli üzerine kurulu liberal demokrasinin eşit olmayan sonuçlar ürettiğinin en somut göstergesidir. Siyasal demokrasi adil, açık ve eşit tarzda işletilmedikçe, dar anlamda hükümetleri seçen bir yöntem olarak yorumlanan "siyasal demokrasi" (*political democracy*) tam anlamıyla bir demokratik meşruiyet (*democratic legitimacy*) üretememektedir. Liberal demokrasinin uygulanma biçimi olan çoğunluk yönetimi veya iktidar paylaşımının uygulamada ortaya çıkardığı sorunlar, sosyal dengesizliklere yol açmaktadır.

Liberal demokrasilerde, vatandaşların bağlılıkları, güdülleri ve niyetle-

9 HABERMAS Jürgen, "Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak: Siyaset Kuramı Yazıları (çev. İlknur Aka). İstanbul, YKY, 2002a, s. 151.

riyle onlar adına alınan siyasal kararlar arasında gittikçe artan bir fark ve mesafe olduğu konusunda yaygın bir endişe mevcuttur. Siyasi temsilcilerin faaliyetleri, zihinsel arka planları ve çıkarları vatandaşların yaşamlarından ve hayata bakış biçimlerinden uzak olabilmektedir. Her ne kadar düzenli olarak yapılan seçimler, toplumdaki görüşleri dikkate alma konusunda seçilenler üzerinde sürekli bir denetim işlevi görüyor gibi algılansa da, temsilcilerin vekilliği en az bir döneme uzanmakta, bu dönem içinde vatandaşların kendileri adına alınan kararlar üzerinde çok az bir etkisi olmaktadır. Liberal demokrasilerin temelini oluşturan temsil, siyasal temsilcinin başkaları adına düşünebileceği ve karar verebileceği varsayımı üzerine kuruludur. Ancak literatürde bu husus, kararların oluşumunda kadınlar ve etnik azınlıklar gibi siyasi olarak marjinal kesimlerin seslerinin zayıflığı nedeniyle bu kesimlerin çıkarlarının ve görüşlerinin dışlanması veya en azından yeteri kadar ifade edil(e)memesi yönüyle eleştirilmektedir. Ayrıca liberal demokrasinin demokratik unsurunun temsili demokrasi bağlamında anlaşılması gerektiği düşüncesi, bizzat kendilerinin yapmaları gereken işler de dâhil yönetim işlerini tamamen temsilcilerine devreden “hareketsiz vatandaşlar” ortaya çıkarmaktadır.

Batılı toplumların demokratik kurumlardan artan oranda hoşnutsuz olmaları, mevcut kurumların toplumun gereksinmelerine karşılık veremediğinin de önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Toplumların siyasal, sosyal ve kültürel sorunlarıyla baş etmede yeterli olduğuyula ilgili yaygın kuşular ve hoşnutsuzluklar liberal demokrasinin geleceğiyle ilgili birçok belirsizliği de beraberinde getirmektedir. Bu belirsizlikler, liberal demokrasilerin geleceği için tehdit oluşturmaktadır olduğu yönünde birtakım endişelerin ileri sürüldüğü de görülmektedir. Bununla birlikte liberal demokratik sistemle yönetilen çoğu toplumlar, mevcut tehdide karşı koymak konusunda pekte hazırlıklı gözükmemektedirler.¹⁰

Liberal demokrasinin bireyi önceleyen doğası ve bireyler arasında sadece sözleşmeye dayalı ilişkiler kurması, toplumun derin ve güçlü anlamını zayıflatan önemli unsurlardan bir diğeridir. Özellikle azınlık hakları, cinsiyet ayrımcılığı, etnik farklılıklar ve kültürel sorunlar gibi konularda liberal demokrasi çağımızın getirdiği sıkıntıların yükünü taşıyamamaktadır. Liberal demokrasinin çoğunluğa dayalı siyasal süreçleri ve liberal demokratik politikalar, kadınların kamusal ve özel alandaki çıkarlarını geliştirmede etkisiz kalmakta, çalışma hayatında ve siyasal alanda sistematik olarak ayrımcılığa uğrayan etnik azınlıkların sıkıntılarını gidere-memekte, farklı alt toplumsal grupların kültürel kimliklerini koruyama-

¹⁰ MOUFFE Chantal, “Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?”, *Social Research*, S. 66, No. 3, 1999, s. 750.

maktadır.¹¹

Liberal demokrasilerde, alınan ve uygulanan politik kararlara, belirli aralıklarla yapılan seçimlerle toplumsal meşruluk sağlanmakta ve bu döngü süregitmektedir. Bu bağlamda kurallara bağlı olarak işleyen liberal demokrasi; rasyonel, tarafsız, kişiselliklerden tamamen arınmış bir bürokrasiden söz etmek mümkün olmadığından "aksak demokrasi" (*loop model*) olarak adlandırılmaktadır. Bürokrasinin tamamen yasamanın kurallarına bağlı olduğu, dolayısıyla halk egemenliğine dayandığı gerekçesi bu dönünün fonksiyonsuzluğu yüzünden yanlış yol gösterici ve aynı zamanda anti demokratik bir niteliğe bürünmektedir. Yürürlüğe konulan kuralların çokluğu, yöneticilerin bu kurallar arasından o kadar çok kişisel bir seçim yaparak tikel bir öncelik sıralaması yapmalarına neden olmaktadır.¹² Bu bakımdan bürokrasi, saf kamusal çıkara hizmet eden tarafsız bir aygıt olmaktan çıkıp, tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen toplumsal koşullardan ve siyasal mücadelelerden etkilenmektedir. Bürokrasi, kamusal çıkarlar, kendi çıkarları (güç ve ayrıcalıklar anlamında) ve siyasetin talepleri arasında kalmakta ve toplumsal çatışmaların yoğun olarak yansıdığı bir düzey haline dönüşmektedir.¹³

Bürokrasi için geçerli olan durumun bir benzeri yasama sürecinde de yaşanmaktadır. Fox ve Miller'e (1995) göre, bürokrasi için geçerli olan özel çıkarlar yasamaya da nüfuz etmiştir. Bu çıkarların etkisi altında kalan yasa koyucular tarafından onaylanan kurallar politik karar haline gelmektedir. Bu durumda, gerçek anlamda politikanın yerini iyi örgütlenmiş özel çıkarlar, seçim kampanyaları, medyada yer ve zaman kiralamaya dayalı imaj çalışmaları almaktadır. Aksak demokraside bu olanaklardan yararlanmak güç sahibi olmayı gerektirdiğinden, güç sahipleri, olaylar ve sorunlar hakkında farklı bir görüş önermek isteyenlerin önerilerini dikkate almayarak farklı sınıfları sürecin dışına atabilmektedirler.¹⁴

Liberal demokrasiye yönelik eleştirilerin yoğunlaştığı diğer konu da liberalizmin bireysel tercih özgürlüğünü *soyut* biçimde ele almasıdır. Doğal olarak, negatif hakların piyasa ilişkilerine göre belirmesi sonucunda liberal görüşün siyasetle ilgili mantığı da piyasa mantığına dayanır. Buna göre, seçimde oy veren yurttaşın tercihi, piyasadaki tarafların tercih mekanizmasıyla aynı yapıya sahiptir. Liberal özgürlük, devlet iktidarı karşısında özel alanın korunması ve özel alanı genişletmek üzere devletin

11 GREIFF Pablo De, "Deliberative Democracy and Group Representation", **Social Theory and Practice**, S. 26, No. 3, 2000, s. 397-415.

12 FOX James C. ve MILLER Hugh, **Postmodern Public Administration: Toward Discourse**, USA, Sage Publications, 1995, s. 5.

13 ÖZALP, 2009, s. 4.

14 FOX ve MILLER, 1995, s. 10.

sınırlandırılmasıdır. Birey, özel alanda yaşamını düzenlerken kendisi için en iyi olana karar verebilecek rasyonelliktedir. Piyasa, rasyonel bireylerin üreticiler ve tüketiciler olarak yer aldıkları ve kendi çıkarları doğrultusunda ürün tercihi yaptıkları alandır. Dolayısıyla bu mantığın uzantısı olarak yurttaşlar, siyasal alanda da kişisel çıkarlarına en uygun parti programına sahip olan ya da en uygun vaatlerde bulunan siyasal partiyi tercih ederek oy kullanacaklardır.¹⁵

Liberal demokrasinin meşruiyet temelini oluşturan sözleşme kuramlarından kaynaklı bu biçimdeki bir *birey* yaklaşımı, cinsiyet, örf-adet, gelenek, dinsel inanç, maddi durum gibi her türden somut toplumsal aidiyetten soyutlanmış kurgusal bir tasarımdır. Kymlicka'ya (2006) göre bireyin önünde engel olarak kabul edilen bu dışsal unsurları bir kenara iterek özgürleşen "ben" somut kişilikten yoksun ve tamamlanmış projesi olmayan "ben"dir. Bu anlamıyla liberal özgürlük, içinde hiçbir şeyin yapılmaya değer olmadığı bir boşlukta geçerlidir. Oysa birey toplumsal anlamda bir bağlama yerleşmiştir; doğuştan kendisini verili olarak bir toplulukla ilişkili bulur.¹⁶

Şüphesiz liberal demokrasiye temsil noktasında yöneltilen eleştirileri, yukarıda anlatılanlarla sınırlı tutmak mümkün olmayıp burada sadece genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Liberal demokrasinin siyasal katılım ve temsil noktasında yaşadığı meşruiyet sorunlarına alternatif olarak birçok model bulunmaktadır. Ancak çalışmamızın sistematığı içinde bu modellerin bizce en önemlilerinden olan müzakereci demokrasiye değinilmesi yerinde olacaktır.

II. LIBERAL DEMOKRASİNİN TEMSİL NOKTASINDAKİ MEŞRULUK SORUNUNA BİR ALTERNATİF OLARAK MÜZAKERECİ DEMOKRASİ YAKLAŞIMI

Günümüz demokrasi kuramında yaygın olarak yapılan liberalizm ve liberal demokrasi eleştirileri, bazı yeni demokrasi kavramlaştırmaları ve yaklaşımlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fiilen var olan liberal demokrasi pratiği ve kuramı, yukarıda da açıklandığı üzere çıkarını azamileştirmeye çalışan birey anlayışına ve siyasetin serbest piyasa ilkesine göre düzenlenen ekonomik modellerle uyumlu olması düşüncesine dayanması sebebiyle eleştirilere maruz kalmaktadır. Demokrasi ile liberalizm arasında kurulan doğrudan ve *olmazsa olmaz* (sine qua non) türünden ilişki reddedilerek bunların ayrı gelenekler olduğu, hatta aralarında bir *gerilim*

15 HABERMAS, 2002a, s. 151-56.

16 KYMLICKA Will, "Yükümsüz Özne", içinde BERTEN Andre, SILVEIRA Pablo da ve POURTOIS Herve (Eds.), *Liberalizm ve Cemaatçiler* (çev. B. Demir), Ankara, Dost Kitabevi, 2006, s. 226.

bulunduğu bazı kuramcılar tarafından savunulmakla birlikte, genel olarak bu *uyumsuzluk* birinin diğerine tercih edilmesinden çok, birbirlerine daha uyumlu olarak eklenilebilecekleri model arayışlarına yol açmıştır.

Liberal demokrasiye yöneltilen bu eleştirilerin pratikte geçerlilik kazanmasının altında yatan ana neden, ulusal ölçekli liberal demokratik kurumların küresel ölçekte yaşanan gelişmeler karşısında aşınması ve bu sorunlara çözüm üretmekte başarılı olamamalarıdır. Bu aşınma, ulusal kurumların yetki ve sorumluluk alanlarının daraltılması ve sorun çözme kapasitelerinin azalmasına paralel olarak küresel ve yerel ölçekli aktörlerin öne çıkmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Habermas, 1970'li yılların ileri kapitalist toplumlarında yaşanan krizi, ekonomik kaynaklı olan ve daha sonra siyasal ve kültürel alanlara kayan bir *sistem krizi* olarak görmekteyken, 90'lı yıllarda, liberal demokratik kurumların içine düştüğü bir "meşruiyet krizi" (*legitimacy crisis*) ile açıklamaktadır.¹⁷ Habermas'a göre, en genel ifadesiyle, seçimle iş başına gelen siyasetçilerin aldıkları kararlar, bu kararlardan etkilenen yurttaşların belirleme ve etkileme alanının dışına çıkarak meşruiyetlerini yitirmektedir.¹⁸

Bu eleştiriler, radikal demokrasi kuramı ve "toplulukçu kuram" olmak üzere iki ana yaklaşımın belirmesine neden olmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki bu yaklaşımlar da homojen olmayıp kendi içinde birçok farklı alt yaklaşım gruplarını barındırmaktadır. Örneğin radikal demokrasi kuramı içinde yer alan iki ana bakış açısından bahsetmek mümkündür. Bunlardan biri nispeten yeni sayılabilecek olan ve Habermas (1999) tarafından geliştirilen kamusal alan(lar)da "söylem etiğine" dayalı usullere göre gelişmesi amaçlanan tartışma ve sorgulamanın esas olduğu müzakereci demokrasi modelidir. Benhabib, bu modeli benimsemekle birlikte Habermas'tan ayrıldığı noktaların da altını çizerek kuramını geliştirir. Radikal demokrasi kuramı içindeki diğer yaklaşım ise Laclau ve Mouffe tarafından geliştirilmiş olan "çekişmeci/radikal çoğulcu demokrasi"¹⁹ modelidir.

Gerek çekişmeci/radikal çoğulcu demokrasi modeli, gerekse müzakereci model hem liberal kuramdan, hem de toplulukçu kuramdan ayrı, bunların dışında, ama zaman zaman her ikisiyle de metinler arası bağ kurarak bir demokrasi modeli geliştirme ortak amacına sahiptir. Radikal de-

17 HABERMAS Jürgen, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti* (çev. Medeni Beyaztaş), İstanbul, Bakış, 2002b, s. 147-8.

18 ÖZALP, 2009, s. 8.

19 MOUFFE Chantal, *Siyasal Üzerine* (çev. Mehmet Ratip), İstanbul, İletişim Yay., 2010; LACLAU Ernesto ve MOUFFE Chantal, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji (Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru)* (çev. Ahmet Kardam), İstanbul, İletişim Yay., 2008a; MOUFFE Chantal, *Siyasetin Dönüşü* (çev. Fahri Bakırcı ve Ali Çola), Ankara, Epos Yay., 2008.

mokrazi ekolü içindeki bu iki modelin birbirine yönelik değerlendirmeleri ise yine farklılıklar gösterir. Örneğin Mouffe, kendi yaklaşımı ile diğerlerini ayırır ve müzakereci demokrasinin, liberal demokrasinin bir çeşidi olduğunu iddia eder. Diğer yandan Benhabib bu iki modeli *biraraya gelebilir* olarak değerlendirir.²⁰ Ayrıca Mouffe müzakereci demokrasi yaklaşımındaki farklı konuları (Rawls çizgisi ve Habermas çizgisi gibi) kabul etmekle birlikte yazılarında çoklukla Habermas'ı, Rawls'ı ve Benhabib'i (Habermas'ın çizgisini izlediği savıyla) tartışarak, genelde müzakereci model olarak ortak noktalarını öne çıkarır ve aralarındaki farklılıkları göz ardı eder.²¹

Müzakereci demokrasi yaklaşımının kurucusu olan Habermas, liberal anlayışın piyasa mantığının siyasal düzeyde alınan kararlara meşruluk sağlamada yetersiz kaldığını düşünmektedir. Habermas, "sistemin meşruluk sorunu"nun, bireysel hakları güvence altına alınmış yurttaşların iletişiminin ürünü olan müzakere ile çözülebileceğini düşünmektedir. Habermas, piyasa mantığına iletişimin mantığını eklemekte ve kamusal alanı yurttaşların müzakereye tam ve açık biçimde katıldığı politik özerk bir alan olarak tasarlamaktadır.²² Müzakereci demokrasinin liberal demokrasiden ayrılan önemli bir yönü; müzakereci demokrasiye göre yasanın meşruiyeti, onun çıkarları sadece dengeli bir şekilde temsil etmesine değil, yasanın ondan etkilenen herkes tarafından mantıki olarak kabul edilmesine bağlı olmasıdır.²³

Liberal demokrasiyle ilgili yaygın eleştiriler ve modern çağın siyasal sorunlarını taşıyamaması nedeniyle meşruiyet bunalımı yaşaması, demokrasi içinde bir yol ayırımına gelindiğini göstermektedir. Bireysel ve grup çıkarlarının çatışması üzerine kurulu demokrasinin "geleneksel çoğulcu anlayış"ının²⁴ biriktirdiği sorunlar yığını, demokrasinin genel kalıpları çerçevesinde yeni bir sistem üretme arayışlarına hız kazandırmıştır. Küreselleşme sonucu ortaya çıkan kültürel çoğulculuk, klasik yöntemlerin kolayca çözemeyeceği pek çok ahlaki, toplumsal ve siyasal sorunlar üretmiştir. Siyaset bilimi teorisyenleri, kültürel ve sosyal olarak çeşitlenmiş kamusal alanlarda ortaya çıkan yeni sorunları çözmek için birtakım "halka açıklık formları" (vatandaş jürileri, vatandaş birlikleri, serbest

20 BENHABIB Seyla (Ed.), *Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru: Demokrasi ve Farklılık-Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması* (çev. Zeynep Gürata ve Cem Gürsel), İstanbul, Dünya Yerel ve Demokrasi Akademisi Yayını (WALD), 1999a, s. 121.

21 MOUFFE, 2010; Bu konuda ayrıca bkz. LACLAU ve MOUFFE, 2008, s. 67-92.

22 HABERMAS, 2010, s. 38-50.

23 SİTEMBÖLÜKBAŞI Şaban, "Liberal Demokrasinin Çıkamazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi", *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, S. 10, 2005, s. 158.

24 Liberal demokrasinin geleneksel çoğulcu anlayışı için bkz., LIJPHART, 2006.

alanlar vb.) üzerinde çalışmaktadırlar.²⁵ Bu çözüm teklifleri genellikle, iyi bilgilendirilmiş vatandaşların toplumsal olarak yapılanmış etkileşim alanında akıllarını kullanarak sorunlarını çözebilecekleri varsayımı üzerine kuruludur.²⁶

Habermas, antik Yunan’dan esinlenen cumhuriyetçi anlayışın “özneler arası iletişim” boyutunu liberal anlayışın siyaseti seçim ve rekabete indirgeyen görüşüne tercih etmektedir. Benhabib’in belirttiği gibi Habermas’ın söylemsel ya da müzakereci demokrasi modelinde katılım, ancak dar bir şekilde tanımlanan politik bir süreçle (seçim) gerçekleşebilecek bir etkinlik olarak değil, toplumsal ve kültürel alanlarda da söz konusu edilebilecek bir etkinlik olarak görülmektedir. Bu modelde yurttaş, ne bütünü temsil eden ve onun adına davranan siyasal aktördür ne de sistem süreçlerinde körü körüne hareket eden bağımlı değişkenlerdir. Habermas’ın “söylemsel model”i (*deliberative model*), negatif özgürlükleri de güvence altına alan anayasal çerçevede cumhuriyetçi görüşe uygun olarak merkeze siyasal görüş ve irade oluşum sürecini almaktadır.²⁷ Çünkü anayasal haklar, demokratik işleyişteki önemli iletişim koşullarını kurumsallaştırmaktadır. Habermas, siyasetin başarısını toplu eylemde bulunan yurttaşlara değil eylemde bulunmadan önce çerçeveyi oluşturacak iletişim usullerinin ve koşullarının kurumsallaştırılmasına dayandırmaktadır.²⁸ Dolayısıyla vatandaş jürilerinin, müzakereci demokrasinin kurumsallaşmış hali olduğunu söylemek mümkündür.²⁹

Söylemsel modelin temel unsurları; (i) yurttaşlık, (ii) hak ve (iii) katılımdır. Buna göre, bir karardan etkilenen her öznenin (yurttaş) söylem oluşturma sürecine yani tartışmaya eşit biçimde katılma hakkı vardır. Söyleme katılan herkesin herhangi bir argümana itiraz etmek için soru sormaya, yeni bir sav ileri sürmeye, öne sürdüğü savları tanımlamaya, davranış, arzu ve isteklerini ifade etmeye hakkı vardır. Hiçbir konuşmacı tartışma süreci içerisinde içsel (manevi) ya da dışsal (fiziksel) bir zorlamayla engellenemez. Söylemsel model, rasyonel iletişimin ürünü olan bir uzlaşmayı hedeflemektedir.³⁰

25 BOHMAN James, “Citizenship and Norms of Publicity”, *Political Theory*, S. 27, No. 2, 1999, s. 180.

26 SMITH Graham ve WALES Corinne, “The Theory and Practice of Citizens’ Juries”, *Policy and Politics*, S. 27, No. 3, 1999, s. 55.

27 Cumhuriyetçi demokrasi yaklaşımı için bkz. ARDENT Hannah, *İnsanlık Durumu* (çev. Bahadır Sina Şener), İstanbul, İletişim Yay., 1994, s. 45.

28 HABERMAS, 2010, s. 38-50.

29 CROSBY Ned, KELLY Janet M. ve SCHAEFER Paul, “Citizens’ Panels: a New Approach to Citizen Participation”, *Public Administration Review*, S. 46, 1986, s. 170-88; SMITH Graham ve WALES Corinne, “Citizens’ Juries and Deliberative Democracy”, *Political Studies*, S. 48, No. 1, 2000, s. 54.

30 SİTEMBÖLÜKBAŞI, 2005, s. 149-50.

Genel olarak bakıldığında, II. Dünya Savaşından bu yana karmaşık modern demokratik toplumların üç kamusal yararı güvence altına almaya çalıştıkları görülmektedir: (i) Meşruiyet, (ii) ekonomik refah ve (iii) tutarlı bir kolektif kimlik duygusu. Karmaşık demokratik toplumlarda meşruiyetin, ortak ilgi alanını oluşturan konular hakkında herkesin katıldığı özgür ve kısıtlanmasız kamusal müzakereden kaynaklanması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, ortak ilgi alanına giren meseleler hakkında kamusal bir müzakere alanının mevcudiyeti, demokratik kurumların meşruiyeti açısından büyük önem taşımaktadır.³¹

Müzakereci demokrasi modelinde, bir yönetim biçiminde kolektif karar alma süreçleri açısından meşruiyete ve rasyonelliğe ulaşmanın gerekli koşulu; söz konusu yönetim biçiminin kurumlarının, herkesin ortak çıkarı olarak görülen, özgür ve eşit bireyler arasında rasyonel ve adil biçimde yürütülen kolektif müzakere süreçlerine uygun dizayn edilmesinin sağlanmasıdır. Müzakereci bir demokrasi modelinde herkesin üzerinde anlaşacağı genel davranış kalıpları ve müzakere sürecinin bazı kuralları bulunmalıdır. Bu kurallar iki ana başlık altında toplanabilir. İlk olarak, böyle bir müzakereye katılımında eşitlik ve simetri kuralları uygulanmalı, konuşma edimleri başlatma, soru sorma, sorgulama ve tartışma açma bakımından herkes aynı fırsatlara sahip olmalıdır. İkinci olarak ise herkesin bizzat söylem usulünün kuralları ve bunların uygulanma ya da yürütülme tarzı hakkında savlar ortaya atma hakkı bulunmalıdır.³²

Müzakereci bir demokrasi, bu ideali kurumsallaştırmayı hedefler. Müzakereci görüşte yalnızca bir siyaset biçimi olmayan demokrasi, eşit yurttaşlar arasında gerekli katılım, birlik oluşturma ve ifade koşullarını sağlama yoluyla özgür tartışmayı kolaylaştıran toplumsal ve kurumsal bir araçtır.³³ Görüldüğü gibi müzakereci demokrasi anlayışı, kişileri müzakereye dâhil etme ve ortak yarar ilkesi kapsamında, eşit siyasal hakları destekler bir tavır içindedir. Bu tür haklar diğer temel hakları korumazlar, ancak ortak yararı geliştirecek şekilde ortak çıkarları ileriye götürmek için bir araç görevi görürler.

Young (1999), “çıkara dayalı demokrasi modeli”yle müzakereci model arasında bir karşılaştırma yaparak, müzakereci demokrasi kuramcılarının genellikle kendi görüşleri ile çıkara dayalı demokrasi modeli arasında karşılaştırma yaptıklarını belirtmektedir. Çıkara dayalı demokrasi modelinin savunucuları, demokrasiyi, öncelikle insanın tercihlerini ve taleplerini ifa-

31 BENHABIB, 1999a, s. 102-103.

32 BENHABIB, 1999a, s. 105.

33 COHEN Joshua, **Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru: Demokrasi ve Farklılık-Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması** (çev. Zeynep Gürata ve Cem Gürsel), İstanbul, WALD Yayınları, 1999, s. 146-47.

de eden ve bunları bir oyla tescil etmesini sağlayan bir süreç olarak görürler. Demokratik karar almanın amacı, hangi liderin politikalarının en çok sayıda insana en iyi şekilde hizmet edeceğine karar vermektir. Bunun için de her birey kendi çıkarının sınırlarını belirler. Demokratik karar alma sürecinde, bireyler ve çıkar grupları kendi çıkarları olarak gördükleri şeylere en iyi hizmet edecek politikaları belirleyip onlara oy verirler. Bunu yaparken aynı yönetim düzeyi içindeki öteki kişilerin de aynı şeyi yaptığını varsayan çıkara dayalı demokrasi modelini eleştiren müzakereci görüş yanlıları, bu modeli irrasyonel olarak niteler ve siyasal süreci özel bir kişisel bakış açısından anlamlandırdıklarını ileri sürerler.³⁴

Demokratik toplumlarda gittikçe gelişen toplumsal bir bilinç bulunmaktadır. Bu bilinç nedeniyle bireyler, her beş yılda bir düzenli olarak yapılan seçimler yoluyla hükümetin oluşturulmasından ve bu hükümetin halkın taleplerine ve ihtiyaçlarına önem vermeksizin istediği gibi yönetmesinden rahatsızlık duymaktadırlar. Seçim olgusunun yaldızlı görünümünün arkasında, bu olguya uygun anlamını veren sosyal düzenlemelerin olmayışı, seçimlerin meşruiyetini tartışmalı hale getiren en önemli nedendir. Sorunların kamuya açık bir şekilde tartışılması, bilgilendirilmiş bir basın varlığı ve resmi veya gayri resmi kanallardan yöneticilere ulaşılma imkânlarının artırılması gibi sosyal düzenlemelerin demokrasinin içini dolduracağı ve sisteme daha fazla bir güven kazandıracağı ileri sürülmektedir. Bu yönüyle, toplumsal sorunların tartışılmasında geniş kesimlerin katıldığı bir müzakere mevcut değilse siyasal demokrasi yüzeysel kalacaktır.³⁵

Bu bakımdan müzakereci demokrasi, vatandaşların bilgilerini paylaştığı, toplumsal meseleler hakkında konuştuğu, toplumla ilgili görüşlerini tasarladığı ve siyasal süreçlere katıldığı söylemci sosyopolitik bir sistem alternatifi olarak karşımıza çıkmaktadır. Müzakereci demokrasi, siyasetle ilgili elde edilen bilgilerin ve siyasal konuşmaların bireylerin görüşlerinin niteliğini artıracağını savunmaktadır. Kitle iletişim araçlarına açık olmanın ve günlük hayatın sıradan konuşmalarının bile daha bilinçli tercihlere imkân verdiği gerçeği dikkate alındığında aynı amaca yönelik geliştirilen mekanizmanın çok daha olumlu sonuçlar üreteceği öngörüsü, müzakereci demokrasinin savunucularının hareket noktasını oluşturur.³⁶

Ekonominin ilham verdiği çıkar temelli demokrasinin (liberal demok-

34 YOUNG Iris Marison, **İletişim ve Öteki: Müzakereci Demokrasinin Ötesinde** (çev. Zeynep Gürata ve Cem Gürsel), İstanbul, WALD Yayınları, 1999, s. 175; Ayrıca bkz., DEMİR Nesrin, "Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları", **Ege Akademik Bakış**, S.10, No. 2, 2010, s. 609-10.

35 RYAN Alan, "In a Conversational Idiom", **Social Research**, S. 65, No. 3, 1998, s. 473.

36 SİTEMBÖLÜKBAŞI, 2005, s. 158.

rasi) aksine müzakereci demokrasiyi savunanlar siyasete, adalet ve ahlak konularını da dâhil etmeyi arzulamaktadırlar. Halk egemenliği ve eşitlik gibi geleneksel demokrasinin kavramlarına yeni anlamlar yüklemeye çalışırlar. Bu görüşün savunucularının amacı geleneksel kamu alanı düşüncesine demokraside merkezi bir yer vererek onu yeniden biçimlendirmektir. Siyasetin merkezi konusu olarak “çıkar ve tercihler”in bileşimi yerine “muhakeme ve akılcı tartışma”yı önermekle ekonomik modelden ahlaki modele doğru hareket etmiş olmaktadır. Bu yaklaşım, kamusal alanı ekonomik temelde değerlendiren düşüncenin yerine, siyasal konuları ahlaki nitelikli ve bu yüzden de akılcı karar vermeye elverişli olarak gören farklı bir düşünce biçimi ortaya koymaktadır.³⁷

Müzakereci demokrasinin temelini “görüşme” olgusu oluşturmaktadır. Siyasal görüşme, belirli bir amaç ve önceden belirlenmiş bir gündem olmaksızın özgür vatandaşların gönüllü olarak yürüttükleri siyasal nitelikli görüşme veya tartışmadır. Bu görüşme yoluyla vatandaşlar kendi kişisel deneyimleriyle dışarıdaki siyasal hayat arasında köprü kurmaktadır. Ancak, müzakereci demokrasinin sadece karşılıklı görüşme anlamına gelmediğini de belirtmek gerekir. Müzakereci demokrasi aynı zamanda siyasal problemleri çözmeye odaklanmıştır. Demokratik işlemlerin amacı belli bir faydayı bulmak olmayıp, herhangi bir ortak faydayı bulmaktır. Ortak fayda ise bu süreçte icat edilmemekte, sadece biçimlendirilmektedir. Bu açıdan ortak fayda, müzakere sürecine katılan taraflar tarafından üretilir ve önceden mevcut belirli normatif bir statüsü yoktur.³⁸

Liberal teorilerdeki gibi müzakereci demokrasinin savunucuları da siyasal anlaşmazlıkları çözecek kurumların oluşumuyla ilgilenmekte, ancak işlem süreci boyunca tercihlerin ve değer yargılarının değişebileceğini kabul etmektedirler. Müzakereci yönetim, birbirini anlamayı amaçlayan “siyasal diyalog”u geliştirmeyi hedefler. Karşılıklı olarak birbirini anlamak, insanların hemfikir olacakları anlamına gelmemekte, daha çok bireylerin anlaşmazlıklarını başka yollar yerine *tartışma* yoluyla çözmeye yönelmesini ifade etmektedir. Sitembölükbaşı'ya (2005) göre demokrasilerin anlaşmazlıklardan kaçınması mümkün değildir, ancak vatandaşlar bu anlaşmazlıklarını, demokratik toplumun işleyişine katkıda bulunacak şekilde müzakere edebilirler.³⁹

Vatandaşların mantık çerçevesinde kabul edeceği herhangi bir görüşü kolektif eyleme geçirmek, bu modelin temel amaçları arasında yer alır. Buna göre, vatandaşlar kamu politikaları hakkında bir ihtilafa düşükle-

37 MOUFFE, 1999, s. 756.

38 KNIGHT Jack ve JOHNSON James, “Aggregation and Deliberation: On the Possibility of Democratic Legitimacy”, *Political Theory*, S. 22, No. 2, 1994, s. 286.

39 SİTEMBÖLÜKBAŞI, 2005, s. 149.

rinde, birbirleriyle müzakerede bulunmalı, yapabilirlerse ittifak yollarını aramalı, en azından birbirlerinin farklı görüşlerine olan karşılıklı saygıyı muhafaza ederek aralarında mevcut anlaşmazlıklarıyla yaşamaya devam edebilmelidirler.⁴⁰

Müzakerenin nasıl yapılacağı da üzerinde düşünülmesi gereken ayrı bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Müzakerelerde dikkate alınacak ilkelerin altı ana başlık altında toplanması mümkündür. İlk olarak, müzakere süreçleri tartışma şeklinde, yani önermeleri eleştirel bir biçimde ortaya koyan ve doğruluklarını sınavan taraflar arasında görüş alışverişi şeklinde gerçekleştirilmelidir. İkinci olarak müzakerelerin belirli sınırlar içinde halka açık olarak yapılması ve ilkesel olarak hiç kimsenin dışlanmaması gerekir. Müzakerede alınacak olan kararlardan etkilenecek olan herkes müzakereye eşit olarak katılma olanağına sahip olmalıdır. Üçüncü olarak müzakereler herhangi bir dış baskı olmaksızın ve katılımcıların eşitliğini bozmayacak şekilde serbest olmalıdır. Katılımcıların tümü dinlenmek, görüşlerini ifade edebilmek, katkıda bulunmak veya eleştirmek konusunda eşit olanağa sahip olmalıdır. Dördüncü olarak müzakereler mantığa dayalı bir uzlaşmayı hedeflemeli, şartsız olarak devam ettirilmeli veya herhangi bir zamanda askıya alınabilmelidir. Beşinci olarak siyasal müzakereler herkesin eşit çıkarlarını düzenleyebilecek şekilde, ihtiyaçların belirlenmesi, ön siyasal tutumların ve tercihlerin değiştirilmesi gibi konuları kapsamalıdır. Son olarak müzakerenin sonuçları temel özgürlük ve adil fırsat ilkelerine aykırı olmamalıdır.⁴¹

Siyasal iradenin ve karar almanın meşru şekilleri, müzakereci demokrasi teorisinin "kapsamlılık ilkesi" üzerine kuruludur. Müzakereci demokrasi siyasal idarenin daha dürüst ve meşru şekillerini, daha fazla bilgilendirilmiş vatandaşların aktif katılımını vaat etmektedir. Kapsamlılık ilkesi gereğince tüm vatandaşlar siyasal diyalog sürecine katılabilmeli, iddialarını, çıkarlarını, değer yargılarını ortaya koyabilmeli, sorgulayabilmeli, ikna olmadıklarında karşı çıkabilmeli ve seslerini duyurmak konusunda eşit hakka sahip olmalıdırlar.⁴²

Bazı düşünürlerce, toplumun değerlendirmesine açık politika tartışmalarının ahlaki ihtilafları daha kapsamlı ortaya koymakta olduğu ve bu ihtilafların ışığında demokrasiye müzakereci yaklaşımın diğer yaklaşımlardan daha üstün olduğu ileri sürülmektedir.⁴³ Müzakereci model, anlaşmazlık konularındaki bakış açımızı genişletmekte, ahlaki ihtilafların

40 GUTMANN Amy ve THOMPSON Dennis Frank, *Why Deliberative Democracy*, New Jersey, Princeton University Press, 2004, s. 45.

41 GREIFF, 2000, s. 403.

42 SMITH ve WALES, 2000, s. 57.

43 Bkz., GUTMANN ve THOMPSON, 2004.

doğasını açıklığa kavuşturmakta ve demokratik sonuçların meşruiyetini artırmaktadır. Bu yönüyle de kolektif kararların meşruiyetinin geliştirilmesi, müzakereci demokrasinin amaçlarından bir diğeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Meşruiyetin gelişimi aynı zamanda ahlaki ihtilafın temelinde yatan kaynakların kıtlığı sorununa yönelik de bir çözümdür. Vatandaşlar, örneğin kamu kurumlarında kime ne kadar maaş verilmesi gerektiğini, eğer kaynaklar sınırlı olmasaydı tartışmak zorunda kalmayacaklardı. Bununla beraber müzakere, ahlaki yönden ihtilafları bu tür dağıtım konularında çok değişik değerler ve ölçütler temelinde farklı yaklaşımlar olabileceğinden, tüm sorunları çözmekte yetersiz kalabilir. Ancak söz konusu kısıtlar karşısında müzakere, istedikleri hatta ihtiyaç duydukları şeyi elde edemeyen kimseleri ikna ederek kolektif kararın meşruiyetinin kabul edilmesini sağlayabilir.⁴⁴

Tüm bu olumlu taraflarına rağmen müzakerenin, üzerlerinde konsensüs sağlanamayan değerleri her zaman uzlaşılır yapamayacağı, ancak katılımcıların muhaliflerinin iddialarındaki ahlaki değerleri tanımalarına yardımcı olabileceği de açıktır.⁴⁵ Müzakere, müzakerecileri kendi çıkarlarıyla ilgili iddiaları toplumsal içerikli olanlardan ayırmaya teşvik ederek, toplumsal çıkarların daha ağırlıklı olması gerektiğini düşünmelerine ve kritik olan ahlaki anlaşmazlıkların netleşmesine yardım eder. Müzakere süreci yoluyla katılımcılar, her iki tarafın da uzlaşmaz olduğu ihtilaflı alanları birbirinden ayırt edebilirler. Ayrıca, derin görüş ayrılığı içermeyen ihtilaflar daha sonra kolayca tespit edilebilir ve bu ihtilafların başlangıçta görüldüğünden daha kolay çözülebilir olduğu da ortaya çıkarılabilir. Yine bazı ihtilaflar eksik bilgi veya yanlış anlaşılardan kaynaklanıyor olabilirler ve bazıları ise pazarlık, müzakere ve uzlaşma yoluyla çözüme kavuşturulabilir. Tüm bu çabalar sonucunda, ahlaki ilke ve uzlaşmalar, müzakereler yoluyla, ihtilafların yerine ikame edilebilirler.⁴⁶

Üst düzeyde bir meşrulaştırmanın sağlanabilmesi için “müzakereci forumlar”ın (*deliberative forum*) pek çok insanın düşüncelerini mümkün olduğu kadar içerecek şekilde genişletilmesi gerekir. Böyle bir genişle-

44 GUTMANN ve THOMPSON, 2004, s. 13.

45 Bu konuda bkz., HUITEMA Dave, KERKHOF Marleen van de ve PESCH Udo, “The Nature of the Beast: Are Citizens’ Juries Deliberative or Pluralist?”, *Policy Sciences*, S. 40, 2007, s. 294. Bellamy’e (2007) göre müzakere yoluyla makul bir oydaşmaya ulaşılabileceği kesin değildir. Müzakereci demokrasi taraftarları kamusal muhakeme ve müzakerenin tarafsız ve kişisel çıkarın kaynaklarını bertaraf edeceğini ve böylece kamu yararı üzerinde uzlaşılacağını varsaymaktadırlar. Ancak bu görüşün yanlışlığı nokta, bu amacın herkesi makul olarak tatmin edecek şekilde genel olarak başarılabilmesini varsaymasıdır (BELLAMY Richard, *Political Constitutionalism: A Republican Defense of the Constitutionality of Democracy*, New York, Cambridge University Press, 2007, s. 150; ERDOĞAN Mustafa, “Müzakereci Demokrasi ve Sınırları”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (10. Yıl’a Armağan), S. 11, No. 22, 2012, s. 34).

46 GUTMANN ve THOMPSON, 2004, s. 16.

me ahlaki ihtilafların artması riskini bünyesinde barındırır, ancak bu riski almanın faydası, böyle kapsamlı bir müzakerenin daha önce ihtilafla meşgul olurken güç odaklı yöntemlerle bastırılan ahlaki ihtilafa açık bir meşruiyet kazandırmasıdır. Müzakere, salt olarak uzlaşma meselesine yoğunlaşmaz, farklı düşünmeye devam edebilecek vatandaşların hepsinin kabul edebileceği anlamda karşılıklı olarak haklı çıkarılabilecek bir uzlaşma arar.⁴⁷

Müzakere aynı zamanda sınırlı rasyonelliği azaltma yeteneğine de sahiptir. Sınırlı rasyonellik bizim düşüncelerimiz ve hesaplama yeteneklerimizin sınırlı ve yanılabilir olduğu varsayımına dayanır. Müzakere, aktörlerin kendi sınırlı ve yanılabilir bakış açılarını, her birinin diğerinin bilgi, deneyim ve yeteneklerinden yararlanarak geliştirebilecekleri şartlar sunmaktadır. Bu itibarla müzakere, iki gerekçeyle, isabetli karar alma olanağını artırabilir. İlk olarak, bir aktörün diğerlerinin bilmediği bir analiz veya çözümü ortaya koyabilmesi anlamında bireysel açıdan değerli olabilir. İkinci olarak, katılımcıları, bireysel olarak ulaşamayacakları sonuçlara ulaştırabilmesi yönüyle çok yönlülüğü açısından değerli olabilir.⁴⁸

Şüphesiz farklı dünya görüşlerinin ve yapılan tartışmaların niceliksel olarak sayısı, müzakerenin işleminde tek ve en önemli faktör değildir. Müzakereye katılanların karakterleri ve arzuları da önem taşır. Müzakereciler, müzakere sürecinde edindikleri bilgilerin ışığında kendi bakış açılarını genişletme arzusunda olmalı ve foruma, muhaliflerinin düşüncelerini değiştirmek kadar kendi düşüncelerini de değiştirmeye hazır olarak gelmelidirler. Bu yönüyle demokratik müzakere karşılıklı tanıma ve saygıyı teşvik etmenin yanı sıra ortak faydanın keşfedilmesini de amaçlar. Neden gösterme ve itirazlara cevap verme faaliyeti, ahlaki olmayan ve dar olarak sadece kendini ilgilendiren tercihler üzerine kurulu akılcı olmayan kararları saf dışı bırakacak, katılımcılar kendilerini ortak yarara yönlendirecek ve sadece kendi çıkarı üzerine kurulu tercihlerin müzakere bağlamında savunulmasını zorlaştırıcı etki oluşturacaktır.⁴⁹

Müzakereci demokrasi sayesinde, toplumsal konularda bireysel bakış açıları yerine toplumsal bakış açıları geliştirilmesi yoluyla ahlaki ihtilafın kaynaklarından olan “sınırlı cömertlik” yerine diğergamlık ve paylaşımcılık gibi toplumsal sorunların çözümünde daha etkili olabilecek eğilimlerin bireyler arasında yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Modern toplumlarda, toplumsal politikalarla ilgili ihtilafli konularda tartışma yaparken bütünüyle diğergam olabilen çok az insanın olduğu muhakkaktır. Ancak, iyi oluşturulmuş ahlaki forumlarda yapılan müzakere, katılımcıları kamu

47 GUTMANN ve THOMPSON, 2004, s. 17.

48 SMITH ve WALES, 2000, s. 57.

49 SMITH ve WALES, 2000, s. 58.

yararı sorunlarında daha geniş bir perspektiften meseleye bakma yönünde teşvik ederek bu sınırlı cömertliği geliştirebilir.⁵⁰

Müzakere sürecinin vatandaşlara, ortak eylemlerde bulunurken kaçınılmaz olarak yaptıkları hataların düzeltilmesi konusunda yardımcı olacağı yadsınamaz bir gerçektir. İyi oluşturulmuş bir forum, hem bireysel hem de toplumsal anlamayı geliştirici bir fırsat sunacaktır. Karşılıklı görüş alış verişiyile katılımcılar birbirlerinden bir şeyler öğrenebilecek, bireysel ve toplumsal yanlış anlamalarını fark edebilecek ve eleştirel süzgeçten geçen yeni görüşler ve politikalar geliştirebilme olanağına sahip olacaklardır. Bu sayede vatandaşlar kendi bilgilerini, anlayışlarını ve diğer vatandaşlar için en iyi olanın ne olduğu konusundaki kolektif düşüncelerini geliştirebileceklerdir.⁵¹

Müzakereci demokrasinin ilkeleri etik forum uygulamalarında tam olarak hayata geçirilebildiği takdirde, katılımcıların verdiği kararlar ahlaki olarak daha meşru, toplumsal ruhu daha iyi yansıtan ve kendi kendini düzeltici karakterde olacaktır. Demokrasiyi daha müzakereci bir hale getirmek suretiyle vatandaşlar, ahlaki ihtilafların bazılarını çözüme kavuşturma ve çözülemez devam edenlerle ise herkesin kabul edebileceği şartlar altında birlikte yaşama olanağına sahip olabilirler.⁵²

Müzakereci demokrasinin uygulanabilirliğini savunanlar açısından demokratik diyalogun nasıl kurumsallaştırılabileceği sorunsalı da önem taşımaktadır. Aynı doğrultuda ortaya çıkan diğer bir soru da müzakereci demokrasinin liberal temsili demokrasiye bir alternatif olarak görülüp görülemeyeceği veya temsili sistemlerin müzakereci demokrasi doğrultusunda reforma tabi tutulup tutulamayacağıdır.⁵³ Bu noktada, liberal demokrasiyi yurttaşların tartışmalarıyla derinleştirmeyi amaçlayan Habermas'a yöneltilen eleştirilerin başında "ampirik eksiklik" ve "soyutluk" gelmektedir. Bu bağlamda farklılıkların kamusal alanda yeterince dikkate alındığı kuramsal çerçevenin henüz soyut olmaktan çıkarılmadığı ileri sürülmektedir.⁵⁴ Bu yönü itibarıyla, toplumsal farklılıkların kamusal alanda neye göre ve nasıl tanımlanacağı konusu önemli bir sorun olmaya devam ede gelmekte ve cinsiyet, kültür, ırk farklılıklarının eşitliği sağlayacak biçimde nasıl uzlaştırılacağı tartışılmaktadır.

Meselelerin, yurttaşların geniş katılımıyla müzakere edilmesi şüphesiz

50 GUTMANN ve THOMPSON, 2004, s. 15.

51 GUTMANN ve THOMPSON, 2004, s. 16.

52 GUTMANN ve THOMPSON, 2004, s. 16.

53 SMITH ve WALES, 2000, s. 56.

54 GOULD Carol, "Çeşitlilik ve Demokrasi: Farklılıkların Temsili" (çev. Zeynep Gürata vd.), içinde BENHABIB Seyla (Ed.), **Demokrasi ve Farklılık**, İstanbul, Demokrasi Kitaplığı (WALD), 1999, s. 244-51.

demokrasi idealiyle uyumlu bir düşüncedir. Ancak, demokrasiyi salt olarak müzakereyle tanımlamanın bazı sınırları bulunduğunu da belirtmek gerekir. Burada önemli bir mesele, "kamusal olan"ın sınırlarının belirlenmesiyle ilgilidir ve müzakereci demokrasi anlayışı bu yönüyle eleştirilmektedir.⁵⁵ Galston (1999), müzakerelerin gündemlerinin özel inançlarına yer bırakmayacak kadar geniş olduğunu ve dolayısıyla müzakereci idealin sonunda "özgürlük taleplerini zayıflatan bir cumhuriyetçilik"e dönüştüğünü ileri sürmüştür.⁵⁶

Pennington'a (2012) göre müzakereye üstünlük atfetmek birçok insanın yaşam tarzına ters düşmektedir.⁵⁷ Walzer de (1999) müzakerecinin demokratik siyasetteki yerini kabul etmekle birlikte, bu konunun bağımsız olmadığını, müzakereci anlayışın temel odağı olan akıldan başka tutku, bağlılık, adanma, dayanışma, cesaret ve rekabet yeteneği gibi değerlerin de siyasette yeri olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸

Müzakereci demokrasiye yöneltilen esaslı eleştirilerden bir diğeri de, bu yaklaşımın son derece seçkin bir potansiyel taşıması hususuna ilişkindir. Habermasçı rasyonel iletişimin ön koşullarının aşırı iddialı olması, Bell'in (1999) belirttiği ettiği gibi, müzakereyi bir *elit etkinliğine* dönüştürme riski taşımaktadır.⁵⁹ Bu seçkin özellik, üzerinde yeterince tartışılmayan tercihleri dışlama eğilimindedir.⁶⁰

III. MÜZAKERECİ DEMOKRASİ AÇISINDAN SİYASAL KATILIM

Çalışmanın bir önceki bölümünde müzakereci demokrasinin teorik arka planı ve liberal demokrasinin temsil noktasındaki meşruluk krizine alternatif olarak müzakereci demokrasi yaklaşımı üzerinde kısaca durulmaya çalışıldı. Siyasal katılım aracı olarak vatandaş jürileri yaklaşımına değinmeden önce, çalışmanın bu bölümünde, müzakereci demokrasinin siyasal katılım boyutu üzerinde değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Temsili demokraside siyasal katılım, büyük ölçüde yasama süreçlerine katılımı ifade eder. Liberal demokrasi teorisinde siyasal katılım, seçme ve

55 ERDOĞAN, 2013, s. s. 32.

56 GALSTON William A., "Diversity, Toleration, and Deliberative Democracy: Religious Minorities and Public Schooling", içinde MACEDO Stephen (Ed.), **Deliberative Politics: Essays on Democracy and Disagreement**, New York, Oxford University Press, 1999, s. 47.

57 PENNINGTON Mark, "Democracy and the Deliberative Conceit", **Critical Review**, S. 22, No. 2-3, 2010, s. 179.

58 WALZER Michael, "Deliberation, and What Else?", içinde MACEDO Stephen (Ed.), **Deliberative Politics: Essays on Democracy and Disagreement**, New York, Oxford University Press, 1999, s. 59.

59 BELL Daniel A., "Democratic Deliberation: The Problem of Implementation", içinde MACEDO Stephen (Ed.), **Deliberative Politics: Essays on Democracy and Disagreement**, New York, Oxford University Press, 1999, s. 74.

60 Müzakereci Demokrasi yaklaşımı hakkında eleştiriler için bkz., ERDOĞAN, 2012, *passim*.

seçilme hakkı, yerel yönetimlerde yetki alma, ifade ve örgütlenme özgürlüğü, insan hakları, bunların pozitif ve negatif haklarla zenginleştirilmesi, çoğulcu siyaset anlayışının yerleştirilmesi ve farklı kimliklere ifade özgürlüğü verilmesi gibi unsurları içermektedir.

Diğer yandan Arendt (1994) siyasal katılımı, devlet ve ekonomi alanlarının bütünüyle dışında tarif edilen ve bunlara karşı yalıtılmış bir alanda gerçekleşen bir tartışma süreci olarak tanımlamaktadır.⁶¹ Ardent tarafından ortaya konulan agonistik demokrasi yaklaşımında siyasal alanın devlet dışı olması konusuna özel bir vurgu yapılmamaktadır. Ancak siyasal katılım sürecinin bir “karar alma” hedefini gerçekleştirmek zorunda olmadığına yapılan vurgu, agonistik demokraside siyasal katılımın büyük ölçüde devlet dışı bir bağlamda ele alındığına işaret etmektedir.⁶² Dolayısıyla siyasal katılımı, esas olarak “siyasal alana katılım” kastedilmektedir. Siyasal alan, ne yalnızca devlet yönetiminin karar alma süreçleridir, ne yalnızca yerel gündemler ne de yalnızca kimliklerin ifade edildiği bir düzlemdir. Siyasal alan, bunların her birini ayrı ayrı içeren ve siyasal iktidara temas eden her unsuru kapsayan bir alandır.

Siyaset, siyasal alanın bir parçasıysa ve “siyasal olan”ın şekillenmesinde, kamusal alanla birlikte kritik bir rol oynuyorsa, siyasal katılımın da önemli bir unsuru “siyasete katılım” olmak durumundadır. Müzakereci demokraside, Habermas’ın (1998) tasnifine göre, “siyasal alan”/“kamusal alan”/“sivil toplum” şeklinde bir sınıflandırma bulunmaktadır. Siyasal alana katılım kamusal alanda gerçekleşir, ancak burada her iki faktör de bütünüyle dışsaldır. Siyasal alan kamusal alanı kapsar, ancak bir bölümü, siyasal alanın merkezinde bulunan siyaset, kamusal alanın dışında tanımlanmıştır, hatta araya duvar örülmesi gerekmektedir.⁶³ Dar anlamda siyaset, iktidar ilişkileri üzerinden gerçekleşen çatışma ve uzlaşma süreçlerini içermekte ve bu süreçler siyasal alanın bütününe yansımaktadır.

Müzakereci demokrasi siyasal katılımın temellerini “özgürlük ve kamusal müzakere” olarak tanımlarken, agonistik demokrasi “iktidar, çatışma ve antagonizma” olarak tanımlar. Kamusal olana yapılan vurgu, siyasal olanı engellemektedir. Müzakereci demokrasi, esas olarak, ideolojilerin etkisini azaltmak ve kamusal alanda karar alma süreçlerini öne çıkarmayı hedefler. Müzakereci demokrasi, makro ölçekli kamusal müzakerecinin hukuki düzlemde kurumsallaşmasını ve bu sayede temsili kurumlar üzerinde daha fazla etki sağlanmasını ve kamusal alanın genişletilmesini öngörmektedir.

61 ARDENT, 1994, s. 45.

62 MOUFFE, 2010, s. 39-43; MOUFFE, 1999, s. 749.

63 Bkz., HABERMAS Jürgen, *Theory of Law and Democracy* (çev. William Rehg), Cambridge, MIT Press, 1998.

Kamusal alanda bir kez oluşan uzlaş, kendisini başta devlet olmak üzere, siyasal alanın diğer kurumlarına iletebilecektir. Burada kamusal alanda oluşan uzlaşya devletin ve bürokrasinin riayet etmesini sağlayacak temel faktör ise *hukuki meşruiyettir*.⁶⁴ Kamusal alanda müzakere süreci sonucunda ulaşılan konsensüse saygı göstermeyen ve aksi yönde hareket eden bir bürokratik yapı, hızlı bir şekilde meşruiyet yitirecektir ki, bu da göze alınabilecek bir şey değildir.

Habermas (1998), kamusal alanın, bir rasyonel tartışma ve konsensüs alanından, şirketlerin ve elitlerin yönettiği kitlesel bir kültürel tüketim alanına dönüştüğünü ifade etmektedir. Bu yaklaşım, aynı zamanda Frankfurt Okulu’nun, 19. yüzyılın piyasa kapitalizmi ve liberal demokrasiden, devlet ve teknelci kapitalizme geçiş modeline yakındır. Buna göre, özel çıkarlar doğrudan siyasal işlevler edinmiştir ve güçlü şirketler doğrudan medya ve devleti kontrol ve manipüle eder hale gelmiştir.

Temsili demokrasinin, siyasal katılımın çıkış noktası olarak *çıkartları* görmesi, müzakereci demokrasi teorisinin savunucuları tarafından ahlaki bir çöküntü olarak kabul edilir. Temsili demokraside, ortak iyinin belirlenmesi için bireyler ve gruplar arasında rasyonel bir uzlaşmaya varılması *norm* olarak kabul edilmemektedir. Bunun yerine, özel çıkarlarını savunan gruplar arasındaki mücadelenin güncel siyaseti şekillendirdiği kabul edilir.

Bu yaklaşıma göre, çoğulcu bir toplumda ahlaki çatışmaların gerçekleşmemesi için, temsili demokraside tarafsızlık gibi daha üst düzey *ilkeler* ortaya atılmaktadır. Bu sayede, somut politikalar konusunda yaşanan anlaşmazlıkların engellenmesi hedeflenir. Dolayısıyla bu türden ilkeler üzerinde varılacak bir konsensüsün, siyasal süreci temel ahlaki çatışmalardan koruduğu düşünülür. Ancak müzakereci demokrasi teorisi bu yaklaşıma itiraz etmektedir. Müzakereci demokrasi, öncelikle, söz konusu üst düzey ilkelerde varılacak uzlaşmanın, siyasette ahlaki çatışmaların yaşanmasını engelleyemediğini, buna ek olarak, çatışmaları engellemek üzere ortaya atılan daha üst düzey ilkelerin, izlenecek politikalar konusunda daha da büyük ahlaki anlaşmazlıklara neden olduğunu ileri sürmektedir. Bu bakımdan müzakereci demokrasi, temsili demokrasinin hiçbir zaman ahlaki dayanaklar edinemediğini ileri sürerek, buna alternatif oluşturmaya çalışır.

Müzakereci demokrasi teorisi, bir yandan ahlakın siyasal katılım sürecindeki eksikliğini eleştirerek alternatif bir yaklaşım geliştirirken diğer yandan siyasette geleneksel bir ahlak anlayışını savunmamaya da dikkat eder. Geleneksel ahlak anlayışındaki sabit ve mutlak bir ahlakçılıktan

64 Bkz., HABERMAS, 1998.

kaynaklanan dışlayıcı eğilimlerin farkında olan müzakereci demokrasiyi savunan düşünürler; siyasal katılım süreci boyunca iletişim ile oluşturulacak nihai bir ahlak anlayışını ön plana çıkarırlar.⁶⁵ Bu yaklaşım, toplumun çoğulcu yapısını hesaba katan, prosedürlerle tanımlı müzakere süreci sonucunda varılan bir ahlaki yaklaşımdır. Müzakereci demokrasi, varılan bu “iletişimsel ahlak”ın, evrensel bir değer taşıyabileceğini öne sürmektedir.

Temsili demokraside, yalnızca “ifade edilen tercihlerin”, demokratik karar alma için temel malzeme olarak kullanılması, müzakereci yaklaşımda eleştirilmektedir.⁶⁶ Temsili demokraside, yapılan siyasal tercihlerin gerekçelendirilmesi gerekmemektedir. Gerekçeler ancak, tercihlerin tahmin edilmesini veya düzeltilmesini sağladığı ölçüde önem kazanmaktadır. Farklı tercihlerin birleştirilip karar alma sürecinin ilerletilmesinde, gerekçelerin ve tercihlerle ilgili akıl yürütmelerin yeri yoktur. Temsili demokrasinin bu yönü de müzakereci demokrasi teorisinde, rasyonaliteden ve karşılıklı saygıya dayalı bir ahlak anlayışından yoksunluk olarak görülmektedir.⁶⁷

Ahlak ve rasyonalite yoksunluğuna karşı alternatif geliştirme çabasında, iletişimsel ahlaka varılmasını sağlayacak sürecin demokratik bir şekilde işleyebilmesi için de, müzakere sürecinin rasyonel bir temele oturması gerektiği belirtilmektedir. Karar alınması, ancak bütün katılımcıların açıklamaları ve kararları *rasyonel* bulunduğu anda gerçekleşebilir.⁶⁸ Ancak yine, bu rasyonalite ön kabul olarak belirlenmiş değil, iletişim süreci içinden ortaya çıkan, hem müzakere sürecine katılan her bileşenin ulaşabileceği, hem de bir ortaklığı ifade eden “iletişimsel rasyonalite”dir. Dolayısıyla, uzlaşmaya, güç veya bazı katılımcıların ayrıcalıklı ekonomik düzeyleri üzerinden değil, tartışma yoluyla varılır.

Yurttaşların, ahlaki inançlarını kamusal müzakere testinden geçirdiği bu demokrasi teorisinde, yurttaşlar karşılaştıkları argümanlar sonucunda düşüncelerini güçlendirir veya değiştirirler. Siyasetin ahlaki içeriğini en aza indiren teorilerin aksine, karşılıklı saygıya dayalı bu teori, siyasette temel ahlaki ilkelerin bulunması gerektiğini savunur.⁶⁹ Böyle bir yaklaşım, yurttaşların ve kamu görevlilerinin ortak iyiye ulaşmak için müzakere etmesini özendirir.

Hem liberal haklarla temsil edilen rasyonaliteye, hem de halk egemen-

65 GUTMANN ve THOMPSON, 2004.

66 GUTMANN ve THOMPSON, 2004.

67 MOUFFE, 1999, s. 135.

68 COHEN Joshua, “Deliberation and Democratic Legitimacy”, içinde HAMLİN Alan ve PETTIT Philip (Eds.), **The Good Polity**, Cambridge, Basil Blackwell, 1989, s. 17-34.

69 HARTZ-KARP Janette ve BRIAND Michael K., “Institutionalizing Deliberative Democracy”, **Journal of Public Affairs**, S. 9, 2009, s. 125-41.

liğiyle temsil edilen demokratik meşruiyete uygun anlaşma formlarına ulaşmak mümkündür. Müzakereci demokrasi, halk egemenliği yolundaki demokratik ilkenin, liberal değerlere karşı oluşturabileceği tehlikeleri eleyecek şekilde yeniden kurulmasını önermektedir. Liberalleri, halk egemenliğini ve dolayısıyla siyasal katılımı kısıtlamaya iten de genellikle bu tehlikelerdir. Müzakereci demokrasinin savunucuları, bu tehlikeleri engelleyerek, liberallerin demokratik ideallere daha fazla bağlanmasının sağlanabileceğini düşünmektedirler.

Müzakereci demokrasideki yaklaşıma göre, demokratik bir prosedürün, herkesin çıkarlarını hesaba katması ve geçici bir uzlaşmaya varması yeterli değildir. Müzakereci demokrasi teorisi, parlamenter demokrasinin modern biçimlerinin, farklı düzeylerde de olsa, çatışan çıkarlar arasında uzlaşma bulma arayışında, otoriter korporatizm biçimlerine dönüştüğü tespitini yapmaktadır.⁷⁰ Müzakereci demokrasi, çatışmaları, teknik ve yeniden bölüşümcü olmayan, katılımcı ve iletişimsel yollarla çözmeye çalışır. Hedef, bir "iletişimsel iktidar" kurmaktır ve bu bütün ilgililerin onayıyla, ahlaki olarak tarafsız prosedürlerin bulunmasıyla olabilecektir. Ancak bu durumda rasyonel bir konsensüse ulaşılır. Bu nedenle ana vurgu müzakere sürecinin içeriği ve prosedürleri üzerinde yapılmaktadır.

Habermas, argümanların ve karşı argümanların karşılıklı olarak iletilmesine dayalı yaklaşımının, iradenin rasyonel bir şekilde oluşturulması için en uygun metot olduğu konusunda ısrarcıdır ve bu iradeden "genel çıkar"ın ortaya çıkacağını savunmaktadır. İletişimsel iktidarın, yasama süreçlerini etkilemesiyle birlikte oluşacak yasal rasyonalite sayesinde modern devletlerin yurttaşları, kendilerini, kendi hayatlarını yöneten yasaları yapan kişiler olarak gördüklerinde, tümüyle rızaya dayalı anlaşma biçimleri ortaya çıkabilecektir.⁷¹ Yurttaşların kendilerini bu şekilde görebilmesi de ancak kamusal alan ve genel olarak sivil topluma kök salmış bir müzakereci demokrasiyle mümkündür.

Bu noktada müzakereci demokrasi anlayışının siyasal katılım noktasındaki yaklaşımını daha iyi anlayabilmek için müzakereci demokrasiye siyasal katılım açısından en ciddi eleştiriyi ortaya koyan "agonistik demokrasi"nin bakış açısına da kısaca değinmekte fayda bulunmaktadır. Agonistik demokrasi, katılım sürecini bir karar almayla sonuçlanmaya zorlamanın, her durumda bir dışlamaya neden olacağı düşüncesine dayanarak, bütün farklılıkların birlikte ve agonistik bir şekilde var olmasını öngören "agonistik çoğulculuk" yaklaşımını geliştirmiştir.⁷²

70 Bkz., HABERMAS, 1998.

71 Bkz., HABERMAS, 1998.

72 Bkz., MOUFFE, 1999.

Agonistik demokrasi teorisinin savunduğu değer çoğulculuğu yaklaşımı, yurttaşların kendi değer yargılarını seçtiğini, dolayısıyla bunların nesnel bir rasyonalite zemininde ele alınamayacağını ve ahlaki değerlerinin de öznel tercihler tarafından belirlendiğini ifade etmektedir. Agonistik demokraside, demokrasinin olmazsa olmaz unsurları arasında yer alan ve öznel bir bağlamda ele alınan *karar verme* olgusu, siyasal çatışmaların hiçbir zaman nihai olarak çözülemeyeceğini gösterir. Müzakere sürecinin gerçekte siyasetin dayanağı olamayacak kadar fazla rasyonalist olduğunu öne süren bu yaklaşım, çatışmaların ne şekilde çözüleceği konusunda hiçbir zaman nihai bir yanıtı ulaşılamayacağını, bu konuda her zaman anlaşmazlıkların olacağını belirtmektedir.⁷³

Agonistik demokrasinin temel dayanağı, “antagonizma”ların “agonizma”ya dönüştürülmesidir. Siyasal olanın özünde olan ve kamplaşmayı ifade eden antagonizma eğiliminin, birbirinin var olma hakkına saygı duyan bir agonistik ilişkiye dönüştürülmesi, siyasal katılımın güvenceye alınabilmesi için en önemli unsurdur. Bu dönüştürme süreci ise, dayanaklarını ahlaki veya rasyonel olanda bulmaz. Bu dönüşüm, daha doğru olduğu için veya yapılması gerektiği için değil, daha demokratik siyasetin yaşaması için gerekli olduğu için gerçekleşmelidir.⁷⁴

Agonistik demokrasi, temsili ve müzakereci demokrasi teorilerinin *tarafsızlık* iddiasının da gerçek olmadığı, çatışmanın tarafları arasında, her iki taraf açısından *tarafsız* kabul edilebilecek bazı temel iddiaların bulunduğu ve bunlara dayanarak, ortak bir iyinin oluşturulabileceği düşüncesini reddeder. Antagonizma ve değer çoğulculuğu nedeniyle, siyasal alanda bir tarafsız bölge bulunmamaktadır. Adalet veya temel haklar gibi en temel konularda bile anlaşmaya varılamadığına dikkat çeken agonistik demokrasi, rasyonel ve değer çoğulculuğundan yalıtılmış ve evrensel sonuçların geliştirilebileceği tarafsız bir bölgenin bulunmadığını öne sürer. Bu problemi aşmaya dönük olarak gösterilecek her çaba ise hem gerçekçi değildir, hem de siyasal çatışmaların çok daha şiddetli bir şekilde açığa çıkmasına neden olabilir.⁷⁵

Agonistik demokraside siyasal katılımın temel dayanağı, değer çoğulculuğudur. Agonistik demokrasinin temelinde yatan çatışmacı ve mücadeleci siyasal katılım sürecinin temelinde, farklılıkların varlığı ve bu farklılıkların korunabilmesi yatmaktadır. Bu itibarla, agonistik demokraside *mücadele* de başlı başına bir değerdir. Siyasal alan ancak mücadelenin bulunduğu yerlerde gerçekten canlıdır. Agonistik demokrasi, müzakereci demokrasinin ahlakçılığının daha büyük düşmanlıklara davet çıkardığı-

73 MOUFFE, 2010, s. 15-39.

74 LACLAU ve MOUFFE, 2008, s. 245-61.

75 Bkz., MOUFFE, 1999.

ni, uzlaşma arayışının antagonizmayı reddettiğini ve nihai yanıt arayışının da çoğulculukla çeliştiğini öne sürmektedir.⁷⁶

IV. KAMUSAL ALAN VE İLETİŞİMSEL EYLEM BAĞLAMINDA VATANDAŞ JÜRİLERİ YAKLAŞIMI

Müzakereci demokrasi ve siyasi katılım hakkındaki değerlendirmelerin ardından yaşadığımız dünya ile müzakereci demokrasi teorilerinin açıklamaları arasında pratik köprüler kurulup kurulamayacağı sorununun üzerinde durulması gerekmektedir. Bu bakımdan çalışmanın bu kısmında müzakereci demokrasinin kamusal alan ve iletişimsel eylem yaklaşımının somutlaştırılması çabalarından biri olan vatandaş jürileri yaklaşımı üzerinde değerlendirmelere yer verilecektir. Ancak çalışmanın bu kısmında, vatandaş jürilerinin oluşumu, katılımcı sayısı, karar süreçlerinin niceliği gibi teknik yönünden ziyade, vatandaş jürilerinin, müzakereci demokrasinin iletişimsel eylem yaklaşımı ile olan bağları üzerinde değerlendirme yapma tercih edilmiştir.⁷⁷ Çağdaş demokratik uygulamalarla ilgili duyulan yaygın hoşnutsuzluk karşısında müzakereci demokrasi teorilerine gittikçe artan bir ilgi bulunduğuna vurgu yaptıktan sonra, çalışmanın önceki bölümlerinde de değinildiği üzere, farklı kuramcılar tarafından değişik uygulama modelleri geliştirilmeye çalışıldığını öncelikle belirtmek gerekir.

Vatandaş jürileri, bazı istisnaları bulunmakla birlikte, müzakereci demokrasinin uygulama modellerinden biri olarak kabul edilmektedir.⁷⁸ Müzakereci karar alma mekanizmalarının oluşturulması konusunda siyaset kuramcıları tarafından ortaya konan yaklaşımlardan biri, “temsili hükümetin ikincil kuruluşlarla desteklenmesi” ve “müzakereci demokratik kuruluşlar”ın kurulmasıdır. Bunun yanında sivil toplumun kamuya açık alanını müzakereci demokrasinin doğal yeri olarak niteleyen yaklaşımlar da mevcuttur. Önerilerden bir diğeri de “grup temsiline kurumsallaştırılması” gerektiğini belirtmekte ve çoğunluğun kararlarına dayanan kuralların meşrulaştırılmasını sağlayacak müzakere süreçlerine duyulan ihtiyaca dikkat çekmektedir.⁷⁹ Kanımızca bu kuramsal yaklaşımlara karşılık müzakereci düzenlemenin pratik örnekleri oluşturulup kurumsallaştırılmadıkça bu çalışmaların ancak sınırlı bir değere sahip olacağı açıktır.

⁷⁶ Bkz., MOUFFE, 1999.

⁷⁷ Vatandaş jürilerinin nitelikleri ile ilgili teknik bilgi için bkz., WARD Hugh et al. “Open Citizens’ Juries and the Politics of Sustainability”, *Political Studies*, S. 51, No. 2, 2003, s. 283-84.

⁷⁸ HUITEMA, KERKHOF ve PESCH, 2007, s. 294. Ayrıca bkz., KENYON Wendy, NEVIN Ceara ve HANLEY Nick, “Enhancing Environmental Decision-Making Using Citizens’ Juries”, *Local Environment*, S. 8, No. 2, 2003, s. 222.

⁷⁹ BOHMAN James, “Survey Article: The Coming of Age of Deliberative Democracy”, *Journal of Political Philosophy*, S. 6, No. 4, 1998, s. 419; Ayrıca bkz., WARD et al., 2003, s. 282.

Müzakereci demokrasinin uygulanabilirliğini savunanlar açısından demokratik diyalogun nasıl “kurumsallaştırılabileceği” (*institutionalization*) konusu önemli bir sorundur.⁸⁰ Buna bağlı olarak ortaya çıkan diğer bir soru da müzakereci demokrasinin liberal temsili demokrasiye bir alternatif olarak görülüp görülemeyeceği veya temsili sistemlerin müzakereci demokrasi doğrultusunda revizyona tabi tutulup tutulamayacağıdır.⁸¹

Müzakereci demokrasinin kurumsallaştırılması yönündeki çabaların en önemlilerinden biri Smith ve Wales’in (1999 ve 2000) geliştirdikleri vatandaş jürileri yaklaşımıdır.⁸² Vatandaş jürileri; tarım politikası, sağlık politikası, çevre politikaları, bölgesel kalkınma politikaları gibi birçok alanda uygulanmaktadır.⁸³ Vatandaş jürileriyle ilgili uygulama, müzakereci demokrasinin üç ölçütü ışığında tasarlanmaktadır: (i) Kapsayıcılık (*inclusivity/participation*), (ii) müzakere (*deliberation*) ve (iii) vatandaşlık (*citizenship*).⁸⁴ Vatandaş jürileri çağımızın siyasal karar alma süreçlerinde demokratik müzakerenin nasıl kurumsallaştırılabileceği konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Bir vatandaş jürisi, gelişigüzel seçilmiş bir grup vatandaşı, ister siyasi bir gündem olsun isterse belli siyasi tercihlerin seçimi olsun, belli bir konuyu müzakere etmek üzere bir araya getirme temelinde şekillenmektedir. Müzakere; katılımcıların belli bir konuda, belli uzmanların veya belli çıkarları temsil eden seçilmiş tanıkların görüşlerini çok geniş bir biçimde dinleme olanağını vermektedir.

Adil bir müzakerenin yapılmasını sağlamak amacıyla eğitilmiş kişilerden oluşan jüri üyelerine tanıkları sorgulama ve bazen ek tanık ve bilgi isteme fırsatı verilmektedir. Kendi aralarındaki müzakere işleminin ardından jüri üyeleri bir karar vermekte veya bir rapor hazırlayarak ilgililere tavsiyelerde bulunmaktadırlar. Hazırlanan bu rapor doğrultusunda, ilgili otoritenin rapor doğrultusunda harekete geçmesi veya rapora neden karşı olduğu konusunda cevap vermesi istenir. Aralarında bazı farklar olmakla birlikte vatandaş jürileri “yargı jürileri”ne benzetilebilir. Vatandaş jürileri, yargı jürilerine benzer şekilde özel bir eğitimi olmayan ve kamu yararına önemli kararlar almayı arzu eden sayıca fazla olmayan sıradan insan gruplarından oluşmaktadır.⁸⁵

80 Bu konuda bkz., WARD et al., 2003, s. 282.

81 SMITH ve WALES, 2000, s. 56.

82 ARMOUR Audrey, “The Citizens’ Jury Model Of Public Participation: A Critical Evaluation”, içinde RENN Ortwin, WEBLER Thomas ve WIDEMANN P. (Eds.), **Fairness and Competence in Citizen Participation**, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 1995.

83 SMITH ve WALES, 1999; ABELSON Julia et al., “Deliberations about Deliberative Methods: Issues in the Design and Evaluation of Public Participation Processes”, **Social Science and Medicine**, S. 57, No. 2, 2003, s. 239-51; CROSBY, 1995, s. 157-74.

84 SMITH ve WALES, 2000, s. 51-65.

85 SMITH ve WALES, 2000, s. 59.

Topluluk temelli problem çözümü için geliştirilen önemli bir yaklaşım da vatandaş jürilerinin bir varyasyonu olarak nitelendirilebilecek Evans ve Boyte'nin (1992) ortaya koyduğu “serbest alanlar” modelidir. Bu modelde, topluluk içinde herkese açık tartışma alanlarının oluşturulması hedeflenmektedir.⁸⁶ Bu yaklaşım, bir kimsenin çok yakın kişisel bağlarının ötesinde, insanların bakış açılarının katılımı yoluyla katılımcılara daha geniş karar oluşturma şartları ortaya koymaktadır. Bu yöntem insanların, geçmişten gelen kimliklerini ve günlük yaşam bağlarını demokratik bir tarzda yeni bir kalıba büründürmelerine izin verir. Serbest alanlar, aracı kurumlar olarak işlev görür. Bu kurumlar çoğunlukla bireyin özel dünyası ve devlet arasında yer alan ve kâr amaçlı olmayan dini mabetler, okullar, kulüpler ve hizmet kuruluşları yoluyla uygulamaya konulur.⁸⁷

Bazı topluluklarda uygulamaya konulan “vatandaş birlikleri” de, müzakereci demokrasinin başka bir türü olarak kabul edilmektedir. Bazen bölgesel sivil kuruluşlara izafe edilen vatandaş birlikleri tanımlaması, esasen vatandaş temelli kuruluşlar olarak bütün vatandaşlara açık olup, partilikten uzak ve bağımsız bir şekilde etkinlik gösterir. Bu birlikler nesnel stratejilerin gerçekleşmesine rehberlik eder, topluluğun geniş bir yelpaze içindeki sorunlarını belirler, topluluk içinde güven ve uzlaşmayı inşa eder. Vatandaş birlikleri, toplumun her kesiminden vatandaşlara toplumun önemli konularını dikkatlice müzakere etmek, bu konularda sorunları çözmek ve eylemde bulunmak amacıyla yüz yüze bir araya gelme fırsatı sunarlar.⁸⁸

Vatandaş jürilerinin diğer bir türü olan vatandaş birlikleri, (i) vatandaşların öncelikli sorunlarını belirlemek, (ii) bu sorunlar üzerinde araştırma yapmak, (iii) alternatif çözümleri ortaya koymak, (iv) önerilerde bulunmak, (v) öneriler doğrultusunda harekete geçerek ilgili karar mekanizmalarını etkilemek amaçlarıyla vatandaş gruplarını bir araya toplamak⁸⁹ gibi vatandaş jürilerinininkine benzer amaçlar güderler. Ancak vatandaş birliklerinin gündemleri, vatandaş jürilerinininkine nazaran daha geniştir. Bu gündemler, vatandaşları toplumun önemli sorunları ve önemli toplumsal gelişmelerden haberdar etmek, yerel yönetimler üzerinde denetim yapmak, adaylarla ilgili seçim rehberi hazırlamak, kamu görevlileri ve vatandaşlarla birlikte politika konularını tartışmak, ihtiyaçları belirlemek, toplulukla ilgili uygulamalı araştırmalar yaptırmak ve gelecekle ilgili ön-

86 EVANS Sara M. ve BOYTE Harry C., **Free Spaces: The Sources of Democratic Change in America**, New York, Harper and Row, 1992, s. 17-18.

87 LEWIS Robert S., “Citizen Leagues: Free Spaces of Deliberative Democracy”, **National Civic Review**, S. 83, No .4, 1994, s. 469.

88 LEWIS, 1994, s. 460-70.

89 LEWIS, 1994, s. 470.

görülerde bulunmak olarak sıralanabilir.⁹⁰

Müzakereci demokrasinin yaşamla bağlantısı noktasında bazı ampirik çalışmalar da yapılmıştır. Mansbrigde'in (1983) şehir toplantıları ve işyeri demokrasisi konusunda yaptığı araştırmalar bunlardan biridir. Hunold ve Young'da (1996) planlama sürecinin değişik boyutları hakkında karar vermekle ilgili müzakereci ölçütler geliştirmişlerdir. Elster'in (1998), müzakereci oluşumların anayasa yapma süreçlerindeki etkilerini tarihsel olarak karşılaştıran çalışması da bunlar arasında sayılabilir.⁹¹

Müzakereci demokrasi ve vatandaş jürilerinin uygulaması üzerine Fishkin (1995) tarafından yapılan çalışma önem taşımaktadır. Fishkin, çalışmasında planlanmış bir demokratik müzakereci uygulanabilir bir örneğini açıklamaktadır. Fishkin'in modelinde istatistiksel olarak vatandaşları temsil eden bir grup, toplumla ilgili bir politika konusunda yüz yüze müzakere olanağına sahip olmadan önce ve müzakereci sonra üzerinde müzakere yapılan konu ile ilgili oy vermektedirler. Bu oy verme işlemi neticesinde, vatandaşların demokratik bir foruma etkili bir şekilde katılımının somut bir örneğini ortaya konulmuş olmaktadır. Müzakereler neticesinde vatandaşlar birbirlerinden bir şeyler öğrenmekte, yeni bakış açılarına kavuşmakta ve olaylar konusunda görüş alış verişinde bulunmaktadırlar.⁹² Uygulamaya dönük bu araştırmalar, demokratik müzakereci kurumsallaşma potansiyeli, müzakereci teorinin zayıflığı ve gücü konusunda önemli veriler sunmaktadır.⁹³

Tüm bu çalışmalar, vatandaş jürilerinin, demokratik katılımı derinleştirdiği yönünde olumlu bazı teorik ve pratik veriler ortaya koymaktadır. Genellikle vatandaş jürilerinin *kaliteli bir katılım*la birçok problemi çözebileceği kabul edilmektedir. Bu noktada üç önemli konuya dikkat çekilmesi gerekir: (i) Müzakere alanının oluşturulması ve katılımcıların problemlerinin değerlendirilmesi, (ii) sosyal denge sorunları ve temsilci örnekleri ve (iii) bireysel değerlendirmelerin sosyal alana adaptasyonunun nasıl gerçekleştirileceği.⁹⁴

Habermas'a göre "kamusal alan" ve "kamuoyu" kavramlarının ilk kez 18. yüzyılda ortaya çıkması sadece bir rastlantı değildir. Bu kavramlar özgül anlamlarını somut bir tarihsel durumdan alırlar. "Kanaat" (*opinion*) teriminin "kamuoyu" (*public opinion*) teriminden ayrıştırılması da aynı zamana denk gelir. Kamuoyu, tanım itibarıyla sadece *muhakeme eden bir*

90 LEWIS, 1994, s. 460-70. Ayrıca bkz. SİTEMBÖLÜKBAŞI, 2005, s. 17.

91 Aktaran; SİTEMBÖLÜKBAŞI, 2005, s. 17-18.

92 Bu konuda bkz., WARD et al., 2003.

93 Aktaran; SİTEMBÖLÜKBAŞI, 2005, s. 17-18.

94 WARD et al., 2003, s. 283-84.

kamunun öncülüğü altında varlık kazanabilir.⁹⁵ Vatandaş jürileri yaklaşımının teorik temellerinin dayanağını ortaya koyan Habermas, devletten ayrı olarak kurulan kamusal alanın kurucu öğelerinden olan "siyasal kamu"nun önemine de müzakere süreci yoluyla değinmektedir. Habermas'a göre "siyasal kamu", vatandaşların oluşturduğu bir kamusal topluluğun müzakereye dayalı kanaat ve irade oluşumunu sağlayacak iletişim koşullarının temsilcisi olarak, normatif bir demokrasi teorisinin temel kavramı olmaya son derece elverişlidir.⁹⁶ İşte bu noktada siyasal kamunun bir yansıması olarak vatandaş jürileri modeli ortaya çıkmaktadır.

Habermas, burjuva kamusal alanının oluşumunu ve gelişimini, sivil toplumu ve anayasal devletin gelişimi ile ilişkilendirerek çözümlenmektedir. Devlet ile toplumun birbiriyle ilişkili olmakla beraber kendi kuralları içinde işleyen iki ayrı özne olarak kurulması bu döneme denk düşmektedir.⁹⁷ Muhakeme yeteneğine sahip bir kamuoyu ve eleştireliliğe sahip bir kamusal alandan söz edilebilmesi, belli özgürlüklerin tanınmasını ve korunmasını gerektirmektedir. Toplanma, örgütlenme ve düşünceyi açıklama hak ve özgürlükleri bu açıdan önemlidir. Yurttaşlar, ancak genel yara-ra ilişkin meseleler hakkında kısıtlanmamış bir tarzda tartışabildiklerinde kamusal bir gövde biçiminde davranmış olurlar.⁹⁸

Kamusal alan ve kamuoyu açısından bir diğer önemli unsur da "aleni-yet"tir (*openness*). Vatandaş jürilerinin kamuya açıklığı ilkesi aleniyetin gerçekleşmesi anlamında önem taşır. Ortaya çıktığı dönemde, gizli veya yalnızca belli bir kesimce bilinen kurallara göre işleyen, kralın keyfi uygulamalarına açık mutlakiyetçi devlete karşı mücadele veren burjuvazi açısından devlet eylem ve işlemlerinin açık ve bilinebilir olması, o dönem için, mutlak bir öneme sahipti. Bu noktadan hareketle Habermas kamuoyunun eleştirel işlevi ile aleniyet arasında ilişki olduğunu özellikle vurgulamaktadır.⁹⁹ Kamuoyu terimi, yurttaşların oluşturduğu kamusal gövdenin devlet biçiminde örgütlenmiş yapıya karşı, enformel olarak (ve tabii seçim dönemlerinde de formel olarak) yürüttüğü eleştiri yapma ve onu kontrol edebilme görevlerine işaret etmektedir. Devlete ait bazı işleyişlerin *aleni* olması gereğine dayanan düzenlemeler de mahkemelerin halka açık olmasını sağlayan düzenlemeler gibi, kamuoyunun bu işleviyle ilişkilidir.¹⁰⁰ Habermas'ın çözümlemesinde, siyasal kamusal alanın özelliklerinin belirlenmesi sürecinde kamuoyunun eleştirel niteliği ve alenilik, hem

95 HABERMAS Jürgen, **Kamusal Alan** (der. M. Özbek), İstanbul, Hil Yayınları, 2004, s. 96-102.

96 HABERMAS, 2010, s. 9-56.

97 POGGI Gianfranco, **Çağdaş Devletin Gelişimi** (çev. Ş. Kut ve B. Toprak), İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1991, s. 115-22; HASDEMİR ve COŞKUN, 2008, s. 124.

98 HABERMAS, 2004, s. 95.

99 HABERMAS, 2010, s. 60-65.

100 HABERMAS, 1994, s. 96.

tarihsel bir olgu hem de oluşturulacak bir demokrasi anlayışı açısından normatif bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰¹

Habermas'ın, siyasal düşünce tarihindeki birçok düşünürün kamuoyu konusundaki görüşlerine değinmekle birlikte, Kant'ın modelini esas aldığı söylenebilir. Habermas da Kant gibi devletin meşruluğunu "aydınlanmış" bir eleştirel kamuoyunun varlığına bağlamaktadır. Habermas, kamuoyunun, devlet ile sivil toplum arasındaki etkileşime dayanan modelinin Kant'a ait olduğunu belirtmektedir. Bu modele göre kamuoyu, tahakkümden kurtulmuş, özerk bireyler arasındaki etkileşimin bir ürünüdür. Devlet ile halk arasındaki ilişkide kamusal alanın ve kamuoyunun konumunu ele aldığımızda devlet, kamusal alan ile kendisini halka açmaktadır. Halk da bu duruma eleştirel ve aydınlanmış olma temel niteliklerine sahip bir kamuoyu vasıtasıyla yanıt vermektedir. Habermas, her türlü çıkardan arınmış, herkese açık bir kamusal alan tasarlarlarken, kamusal alanın, devlet erkinin baskısı ve buyruklarından bağımsız ve devlete karşı kurulan bir alan olduğu kadar, sermaye egemenliğinden ve kâr güdüsünden de bağımsız olması gerektiğini belirtmektedir.¹⁰²

Özellikle II. Dünya Savaşı döneminde kapitalist ülkelerin deneyimini ele alan Habermas'a göre, devletin toplum üzerindeki artan müdahalesinin yanı sıra özel örgütlerin yönetim üzerindeki etkileri de artmakta ve bürokrasinin özel çıkarlar tarafından yönlendirilmeleriyle birlikte devlet ile toplum arasındaki ayırım azalmaktadır. Eleştirel niteliğini yitiren kamusal alan da artık sivil toplum ile devlet arasındaki vasıta olma işlevini yerine getirememektedir. "Herkese açık" olan ve kamuoyunu oluşturacak tartışmaların özgürce sürdürüleceği bir kamusal alan, yerini çıkar gruplarının mücadele ettiği bir arenaya bırakmaktadır. Ünlü "feodalleşme" tezi de bu değişimle ilişkilidir. Bu teze göre ekonomik işleyişin ve bununla ilgili olarak toplumsal üretimin, devletin buyruklarından kurtarılacak pazar mekanizmasına devredilmeye çalışıldığı, bu çerçevede devlet ile toplumun ayrışmasından ve bir sivil toplumdaki söz edildiği liberal dönemin aksine, siyasal iktidar ile özel çıkarların iç içe geçtiği bir ekonomik-toplumsal yapı ortaya çıkmaktadır. Devlet ile toplum arasındaki ayırma dayanan kamusal alan da bu süreçte, devletin karşısında konumlanma, herkese açık olma, özel çıkarlardan bağımsızlık, eleştirelilik gibi temel niteliklerini kaybetmeye başlamıştır. Bu noktada, vatandaş jürileri, kamusal alanın realize olması ve eksikliklerinin telafisi için bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰³

101 HASDEMİR ve COŞKUN, 2008, s. 128.

102 ÖZBEK M., "Giriş: Kamusal Alanın Sınırları", içinde HABERMAS Jürgen (der. M. Özbek), **Kamusal Alan**, İstanbul, Hil Yayınları, 2004, s. 19-89.

103 HASDEMİR ve COŞKUN, 2008, s. 128.

Müzakere, bir bütün olarak kamusal topluluğun hem merkezi hem de parçası olan istişari bir parlamentoyu temin etmesi gerekirken, bugün bu işlevi yerine getirmemektedir. Habermas’a göre bu işlevini yerine getirmesi mümkün de değildir, zira gerek parlamento içinde gerek parlamento dışında kamusallığın kendisi yapısal olarak esaslı bir dönüşüme uğramıştır. Genişleyen kamusalılık karşısında müzakereler “şov” tarzına bürünmüş, aleniyet, eleştirel işlevini gösteri işlevi lehine kaybetmiş, biz-zat savlar bile simgelere dönüşmüştür.¹⁰⁴

İletişimsel eylem, Habermas’ın “yaşam dünyası” olarak tanımladığı bir toplumsal bağlam içerisinde gerçekleşir. Habermas için yaşam dünyası, “katılımcıların iletişimsel iş birliğini yorumlama süreçlerini içinden devşirdikleri sarsılmaz kesinlikler ve inançlar hazinesi”¹⁰⁵ olarak, “durumlarla başa çıkma”¹⁰⁶ çabasıyla eylemde bulunan insanın iletişimsel eylemde bulunduğu alandır. Dolayısıyla yaşam dünyası, özgürleşme ilgisi üzerine kurulmuştur. İletişimsel eylem de yaşam dünyasında gerçekleşir.

İletişim ediminin belli özelliklere (normlara) sahip olması gerekmektedir. Benhabib’e göre, Habermas’ın “konuşma durumu” (*ideal speech*) dediği iki temel etik varsayımı içerir: (i) Evrensel ahlaki saygı ilkesi [ahlaki söylemin katılımcısı olma hakkı] ve (ii) eşitlikçi karşılıklılık [söyleşinin katılımcısı olan her kişinin çeşitli söz edimlerini icra etme hakkı].¹⁰⁷ Bu durumda, müzakere için önemli olan, “neyin” tartışıldığı ve “hangi” karara varıldığından çok, “nasıl” tartışıldığıdır ki böylesi bir prosedür meşruluğun temel kaynağıdır. Bu anlamda, Habermas’ın müzakereci demokrasinin temel alındığı vatandaş jürilerinde sürecin önemli olan noktalarının beş başlık altında özetlenmesi mümkündür: (i) Geniş halk katılımının varlığı, (ii) kamusal tartışma ve sorunlardan haberdar olma, (iii) bir yargıya ulaşmak için müzakereler yapma, (iv) müzakereye güç ve iktidar ilişkilerinden bağımsız olarak her birey için eşit koşullar oluşturma ve (v) müzakere edilen konuda konsensüse ya da güvenilir bir takım sonuçlara/yargılara ulaşma.

Bu noktada müzakereci demokrasinin ortaya koyduğu bu ilkelerden yola çıkılarak geliştirilen vatandaş jürilerinin sınırlılıkları/kısıtları üzerinde de değerlendirmelerde bulunmak gerekmektedir. Özellikle kamusal alanda müzakereye dayalı biçimde oluşan kamuoyu vasıtasıyla yönetsel iktidarın politikaları eleştirel bir süzgeçten geçirilmekte, politikaların olu-

104 HABERMAS, 2010, s. 343-44.

105 GORZ André, **Yaşadığımız Sefalet** (çev. Nilgün Tural), İstanbul, Ayrıntı Yay., 2001, s. 178-79.

106 HABERMAS Jürgen, **İletişimsel Eylem Kuramı**, I-II (çev. M. Tüzel), İstanbul, Kabalıcı Yayınevi, 2001, s. 559.

107 BĒNHABĒB Seyla, **Modernizm, Evrensellik ve Birey** (çev. M. Küçük), İstanbul, Ayrıntı Yay., 1999b, s. 53-54.

şumuna toplumsal kesimlerin katılımı sağlanmaktadır.¹⁰⁸ Bu yolla kamusal alanın özneleri olarak yurttaşlar, siyasal sürece dâhil olmaktadır. Habermas'ta "kamuoyu ilkesi", "toplumsal meselelerin halinde demokratik kolektif iktidar kurma yöntemi" olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁹ Bu noktada rasyonel/eleştirel fikirlerin, politika oluşumunu ne derecede etkilediği ve dönüştürdüğü önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Rasyonelleşmiş ve eleştirel olma niteliklerine sahip bir iletişim, yaşam dünyasının, sistemin olumsuz etkilerinden korunması bakımından kilit önemdedir. Bu özelliğinden dolayı, demokratik katılımın önemini vurgulamak ve buna ilişkin mekanizmaları oluşturmak açısından Habermas'ın kamusal alan kavramsallaştırmasının "paradigmatik bir değeri" olduğu da belirtilmektedir.¹¹⁰

Vatandaş jürilerindeki tartışmanın herkese açık olması ve özel çıkarlardan bağımsız bir şekilde yürütülmesi, bu etkileşimin olmazsa olmaz koşullarındandır. Ancak bu koşulların sağlanması gerçek hayatta her koşulda mümkün olamamaktadır. Sadece Habermas'ın eleştirdiği geç kapitalist toplumda değil, "Kamusallığın Yapısal Dönüşümü" (2010) adlı eserinin ilk kısmında incelediği liberalizmin ilk dönemlerindeki toplum biçiminde de tartışma sürecinden dışlanan kesimler vardır, asimetrik güç ilişkileri ve uzlaşmayan çıkarlar söz konusudur. Bu nedenlerle Habermas, modelinin "küçük meta üreticilerinin" egemen olduğu bir toplum için geçerli olabileceğini söylemektedir. Diğer taraftan, modelinin cinsiyet temelli dışlama gibi bir zafiyeti barındırdığını da kabul ederek eleştirilerin bir kısmını yanıtlamaktadır.¹¹¹

Toplumda farklı çıkarların bulunması ve bunların uzlaşmaz nitelikte olması, kamuoyunun ölçütü olabilecek "meşru bir genel irade oluşumu"na gölge düşürmektedir. Habermas, "Kamusallığın Yapısal Dönüşümü" adlı kitabına yazdığı önsözde, birbirinden farklı çıkarlara sahip kamuların çokluğu meselesine bağlanabilecek bu sorunsalı çözemediğini açıklıkla ifade etmiştir.

İletişimin sağlanması açısından önemli olan bu niteliklere sahip bir kamusal alan veya bu niteliklere sahip kamusal alanı çevreleyen toplumsal koşullar yaşanan gerçeklikle bağdaşmakta mıdır? Habermas daha önceki düşüncelerinde bazı değişiklikler olduğunu vurguladığı Kamusallığın Yapısal Dönüşümü kitabının önsözünde, sınıfsal farklılıkların ve çelişkilerin ideal bir iletişimin yaşanmasını engellediğini belirtmektedir. Bu çerçevede ideal iletişim veya ideal konuşma durumu, "sınıfsal sınırlar"ın

108 HASDEMİR ve COŞKUN, 2008, s. 133.

109 ÖZBEK, 2004, s. 59.

110 HASDEMİR ve COŞKUN, 2008, s. 133.

111 HABERMAS, 2010, s. 10-60.

aşıldığı ve buna bağlı olarak sınıfsal bir tahakkümden söz edilemeyen, “toplumsal tabakalaşma ve sömürünün” bulunmadığı bir sivil toplum tarafından çevrelenen siyasal kamusal alanda gerçekleşebilir.¹¹²

SONUÇ

Müzakereci demokrasinin ana hedeflerinden biri, liberal demokrasiyi derinleştirmektir. Kendisine yöneltilen bazı eleştirilere rağmen Habermas’ın müzakereci demokrasi yaklaşımı, “politik iletişim”, “kamusal alan”, “kamusal tartışma” gibi birtakım ampirik çalışmalara yön vermiştir. Habermas, insan haklarının korunduğu bir hukuk devletinde tahakkümden arındırılmış bir iletişimin sorunları çözmede etkili olacağını ve yönetimin alacağı kararlara meşruluk kazandıracağını ileri sürmektedir. Ancak, mevcut meşruluk krizini söylemsellikle aşmak bir yana her geçen gün söylemselliğin kendisi (özerk bir politik iletişim anlamında) krize girmektedir. “Öteki olmak ötekiyle yaşamak” noktasında söylemler çözümün bir parçası olmaktan uzaklaşmakta, sorunun bir parçası haline gelmektedirler. Ancak, pratikte gerçekleştirilmesinin güçlüğünden söz edilen müzakereci demokrasi, yukarıda da örnekleri verilen ampirik çalışmalara yön vermiş, politik tartışmalar için teorik çerçeve sunmuş ve birçok anahtar kavramın oluşmasına öncülük etmiştir.

İdeal konuşma ortamı, herkesin tartışmaya eşit olarak katılabilmesi, her türlü düşüncenin ileri sürülebilmesi, herkesin gereksinimlerini, isteklerini ve beklentilerini iletebilmesi, hiçbir konuşmacının içsel ya da dışsal zorlamaya maruz kalmaması, bu ilkeleri güvence altına alacak yasal çerçevenin kurulması gibi birtakım ilkelerin yaşama geçirilmesine bağlıdır. Böyle bir ortamın toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasal, bireysel olmak üzere bütün düzeylerde belirli bir eşiği yakalamayı gerektirdiği açıktır.¹¹³

Habermas’ın düşüncelerini önemli kılan şey, modelinin uygulanabilirliğinden çok, ortak sorunlar üzerine tartışan, çözüm arayan ve daha iyi bir dünyayı kurmaya çalışan ahlaki öznelere yer vermesi, “akıl”ı yaşamdan dışlamayıp “tamamlanmamış bir proje” olarak modernite olgusuna iyimser yaklaşıma devam etmesidir. Birey, karar alma süreçlerini belirleme olanağı elinden alındıkça, kendini yeniden üretme noktasında biyolojik bir varlığa indirgenmekte, yalnız kendisinin değil aynı zamanda ortak dünyanın geleceğini de bir avuç insana bırakmaktadır.

Bu çalışmanın ana temasını oluşturan vatandaş jürilerinin temel değerleri tarafsızlık, eşitlik, kapsamlılık, açıklık, akılcı temelde ikna ve baskının olmamasıdır. Bu değerler ancak bütün katılımcıların anlaşmasıyla genel-

112 HABERMAS, 2010, s. 10-60.

113 ÖZALP, 2004, s. 10.

lenebilir uzlaşmaya doğru yönlendirilir ve meşru sonuçlar üretilebilir. Diğer bir ifadeyle toplumsal tartışma süreci, ancak ideal söylem şartlarını uygulamaya geçirebildiği ölçüde makul sonuçları garanti edebilecektir.

Müzakereci demokrasinin meşruiyeti, önemli ölçüde ona katılan vatandaşların kapsamlılığına dayanmaktadır. Ancak bu kapsamlılık nasıl sağlanacaktır? Vatandaşların böyle bir platforma geniş bir katılımı ve gönüllü olarak dâhil edilmeleri kendi içinde bir çelişki oluşturmayacak mıdır? Serbest ve gönüllü katılım muhtemelen düşük katılıma yol açacak, bu da kapsamlılık ilkesine zarar verecektir.

Müzakere işlemi, kuramsal olarak duygusallıktan ve önyargılardan uzak olarak akılcı temelde ikna yoluyla tartışmaların yapılmasını öngörür. Ancak bireylerin özel bir eğitim ve gayret gerektiren bu niteliklere sahip olmaları kolay olmayacağından önyargılı davranma ve duygusal düşünme riski her zaman var olacaktır. Üstelik tartışmalar esnasında ortaya çıkabilecek önyargı ve istismar suçlamaları müzakereye zarar verebilecek nitelikte olabilir. Bu yöndeki eğilimlerin, daha vatandaşlar müzakereye girmeden önce konuların tespiti, bilgi ve tanıkların belirlenmesi aşamasında bile ortaya çıkma riski bulunduğu da unutulmamalıdır.

Vatandaş jürilerinde bireylerin tartışmalara eşit katılımı ilkesi de sorunun bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Eşit katılım alınan kararların haklı çıkarılması ve meşruiyeti sağlamanın temel şartlarından biridir. Yapılan tartışmalar, ancak eşitler arasında, eşit ve mantıklı tartışmanın ürünü olurlarsa ortaya çıkacak sonuçlar demokratik olarak meşru olur.

Müzakereci demokrasinin, kuşkusuz, vatandaşlar arasındaki ihtilafları tamamen yok etmesi mümkün değildir. Zira müzakerenin uzlaşmayla sonuçlanması gibi bir önkoşul bulunmamaktadır. Farklı görüşler ve ihtilaflar müzakerenin sadece başlangıç noktası değil aynı zamanda onun esas kaynağıdır. Müzakereci demokrasinin ahlaki sorunları uyararak küçük ihtilafları büyük ahlaki ilke ihtilaflarına dönüştürebilme ve böylece önü alnamayacak bir muhalefeti ve siyasal çözümsüzlükleri teşvik etme ihtimali de vardır.

Rasyonellik üzerine temellendirilen müzakerelerde, anahtar bir rol oynayan ve birbiriyle çelişme halinde olan “sadece anlaşma” ve “akılcı uzlaşma” arasında bir ayırım yapılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Sadece anlaşma, kuşkusuz meşruiyeti üretecektir, ancak üzerinde anlaşılan noktanın mutlaka akılcı olmasını sağlayamayacaktır. Diğer yandan akılcı temelde bulunacak bir çözümün müzakereye katılan herkesi memnun etmesi, dolayısıyla meşruiyet üretmesi beklenemez.

Demokratik müzakerelerde üretilen demokratik sonuçlar, taraflarının

serbest ve eşit katılım hakkına sahip oldukları ve mantıki davrandıkları kabul edilse dahi karşıt fikirlerden birinin ön plana çıkması ve kabul görmesi söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla müzakerelerin, ihtilaflı siyasal konuları çözme iddiasında olmakla birlikte, her demokratik kararın kazananlar ve kaybedenler yaratabileceği de açıktır.

Vatandaş jürileri yaklaşımında etik tartışmalara ağırlık verildiğinden, iktidar siyaseti süreçlerini ve çıkar grupları arasındaki pazarlığı mümkün olduğu kadar asgariye indirecek bir şekilde tasarlanmaktadır. Bu yüzden tartışma komisyonlarının üyelerinin, belli bir seçmen grubunun çıkarlarını temsil edecek şekilde seçilmemeleri gerektiği savunulmaktadır. Ancak böyle bir süzgeçten geçirme işleminin ne dereceye kadar mümkün olabileceği de oldukça tartışmalıdır. İçinde buldukları şartlar gereği şu ve bu çıkarla bağlantılı kimselerin, tartışma forumlarında da bu çıkarlardan tamamen bağımsız olarak görüş beyan etmelerinin ne derece mümkün olabileceği bir diğer tartışmalı konudur. Etik komisyonların üyeleri kaçınılmaz olarak foruma kendi farklı bakış açılarını getireceğinden bu forumlar çıkar mücadelelerinin bir aygıtı haline gelecektir.

Müzakereci demokrasi sisteminin uygulanmasıyla ilgili önemli teknik sorunlar da vardır. Bunlar içinde en önemlisi, müzakereyi uygulayacak rehberlerin ve müzakereye katılacak olan vatandaşların belli bir eğitimden geçirilmesi gereğidir. Vatandaş birlikleri örneğinde görüldüğü gibi bu tür bir sisteme kolay intibak edebilecek olanlar toplumun üst sosyoekonomik düzeyine mensup kişilerdir. Alt toplumsal kesimler ise, müzakere onlara prensip olarak kapalı olduğu için değil, sisteme intibakları güç olacağından, dolaylı bir şekilde dışlanmış olacaklardır. Nitekim Amerika Birleşik Devletleri'nin bazı eyaletlerinde uygulanmakta olan vatandaş birliklerine üye olanların büyük bölümünü orta sınıftan kentli beyazların oluşturması bunun örneği olarak gösterilebilir.

Küreselleşmenin ve çoğulculuğun ürettiği sorunların, bugün liberal demokratik sistemlerce çözüme kavuşturulmasında yaşanan sorunlar kaçınılmaz olarak alternatif sistemleri gündeme getirmesi kaçınılmazdır. Alternatif model arayışı söz konusu olduğunda ise, geleceğin en önemli sorunları olacağını düşündüğümüz ahlaki ihtilaflar, meşruiyet ve çoğulculuk gibi konulara çözüm üretme iddiasında olan müzakereci demokrasi, yukarıda bahsedilen pratiğe ilişkin tüm sorunların yanında en güçlü adaylardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca siyasal iktidarın yetkilerinin gittikçe yerel düzeyde daha küçük birimlere aktarılmakta olduğu bir sürecin içinde bulunduğumuz düşünüldüğünde, tasarlanma biçimi gereği nispeten daha küçük birimlerde daha etkili biçimde uygulanabilecek bir sistem olan müzakereci demokrasi, geleceğin demokrasi

modeli olarak gittikçe daha fazla ilgi ve dikkat çekecek bir sistem olmaya aday gözükmektedir. Kendisine yöneltilen eleştirileri gerekçe göstererek bu modelin uygulanamayacağını ileri sürmenin gerçekçi bir yaklaşım olmayacağı kanaatindeyiz. Tam aksine bütün bu eleştiriler müzakereci demokrasi modelinin daha etkili bir şekilde uygulanabilmesi bakımından teorisyenler için uyarı işlevi görebilir.

KAYNAKLAR

ABELSON Julia, FOREST Pierre-Gerlier, EYLES John, SMITH Patricia, MARTIN Elisabeth ve GAUVIN Francois-Pierre, "Deliberations about Deliberative Methods: Issues in the Design and Evaluation of Public Participation Processes", **Social Science and Medicine**, S. 57, No. 2, 2003.

ARDENT Hannah, **İnsanlık Durumu** (çev. Bahadır Sina Şener), İstanbul, İletişim Yay., 1994.

ARMOUR Audrey, "The Citizens' Jury Model Of Public Participation: A Critical Evaluation", içinde RENN Ortwin, WEBLER Thomas ve WIDEMANN P. (Eds.), **Fairness and Competence in Citizen Participation**, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 1995.

BARBER Benjamin, **Güçlü Demokrasi (Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset)** (çev. Mehmet Beşikçi), İstanbul, Ayrıntı Yay., 1995.

BELL Daniel A., "Democratic Deliberation: The Problem of Implementation", içinde MACEDO Stephen (Ed.), **Deliberative Politics: Essays on Democracy and Disagreement**, New York, Oxford University Press, 1999.

BELLAMY Richard, **Political Constitutionalism: A Republican Defense of the Constitutionality of Democracy**, New York, Cambridge University Press, 2007.

BENHABIB Seyla (Ed.), **Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru: Demokrasi ve Farklılık-Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması** (çev. Zeynep Gürata ve Cem Gürsel), İstanbul, Dünya Yerel ve Demokrasi Akademisi Yayını (WALD), 1999a.

BENHABIB Seyla, **Modernizm, Evrensellik ve Birey** (çev. M. Küçük), İstanbul, Ayrıntı Yay., 1999b.

BOHMAN James, "Citizenship and Norms of Publicity", **Political Theory**, S. 27, No. 2, 1999, s. 176-202.

BOHMAN James, "Survey Article: The Coming of Age of Deliberative Democracy", **Journal of Political Philosophy**, S. 6, No. 4, 1998.

COHEN Joshua, **Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru: Demokrasi ve Farklılık-Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması** (çev. Zeynep Gürata ve Cem Gürsel), İstanbul, WALD Yayınları, 1999.

COHEN Joshua, "Deliberation and Democratic Legitimacy", içinde HAMLİN Alan ve PETTIT Philip (Eds.), **The Good Polity**, Cambridge,

Basil Blackwell, 1989.

CROSBY Ned, KELLY Janet M. ve SCHAEFER Paul, "Citizens' Panels: a New Approach to Citizen Participation", **Public Administration Review**, S. 46, 1986.

CUNNINGHAM Frank, **Theories of Democracy: A Critical Introduction**, Psychology Press, Routledge Contemporary Political Philosophy, 2002.

DEMİR Nesrin, "Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları", **Ege Akademik Bakış**, S. 10, No. 2, 2010.

ERDOĞAN Mustafa, "Müzakereci Demokrasi ve Sınırları", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (10. Yıl'a Armağan)**, S. 11, No. 22, 2012.

EVANS Sara M. ve BOYTE Harry C., **Free Spaces: The Sources of Democratic Change in America**, New York, Harper and Row, 1992.

FOX James C. ve MILLER Hugh, **Postmodern Public Administration: Toward Discourse**, USA, Sage Publications, 1995.

GALSTON William A., "Diversity, Toleration, and Deliberative Democracy: Religious Minorities and Public Schooling", içinde MACEDO Stephen (Ed.), **Deliberative Politics: Essays on Democracy and Disagreement**, New York, Oxford University Press, 1999.

GORZ André, **Yaşadığımız Sefalet** (çev. Nilgün Tural), İstanbul, Ayrıntı Yay., 2001.

GOULD Carol, "Çeşitlilik ve Demokrasi: Farklılıkların Temsili" (çev. Zeynep Gürata vd.), içinde BENHABIB Seyla (Ed.), **Demokrasi ve Farklılık**, İstanbul, Demokrasi Kitaplığı (WALD), 1999.

GREIFF Pablo De, "Deliberative Democracy and Group Representation", **Social Theory and Practice**, S. 26, No. 3, 2000.

GUTMANN Amy ve THOMPSON Dennis Frank, **Why Deliberative Democracy**, New Jersey, Princeton University Press, 2004.

HABERMAS Jurgen, **Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü** (çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar), İstanbul, İletişim Yay., 2010.

HABERMAS Jurgen, **Kamusal Alan** (der. M. Özbek), İstanbul, Hil Yayınları, 2004.

HABERMAS Jurgen, "Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak: Siyaset Kuramı Yazıları (çev. İlknur Aka). İstanbul, YKY, 2002a.

HABERMAS Jurgen, **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti** (çev.

Medeni Beyaztaş), İstanbul, Bakış, 2002b.

HABERMAS Jürgen, **İletişimsel Eylem Kuramı**, I-II (çev. M. Tüzel), İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2001.

HABERMAS Jürgen, **Theory of Law and Democracy** (çev. William Rehg), Cambridge, MIT Press, 1998.

HARTZ-KARP Janette ve BRIAND Michael K., "Institutionalizing Deliberative Democracy", **Journal of Public Affairs**, S. 9, 2009, s. 125-41.

HASDEMİR Tuba Arsak ve COŞKUN Mustafa Kemal, "Kamusal Alan ve Toplumsal Hareketler", **AÜSBF Dergisi**, S. 63, No. 1, 2008, s. 121-49.

HUITEMA Dave, KERKHOFF Marleen van de ve PESCH Udo, "The Nature of the Beast: Are Citizens' Juries Deliberative or Pluralist?", **Policy Sciences**, S. 40, 2007, s. 287-311.

KENYON Wendy, NEVIN Ceara ve HANLEY Nick, "Enhancing Environmental Decision-Making Using Citizens' Juries", **Local Environment**, S. 8, No. 2, 2003, s. . 221-32.

KNIGHT Jack ve JOHNSON James, "Aggregation and Deliberation: On the Possibility of Democratic Legitimacy", **Political Theory**, S. 22, No. 2, 1994, s. 277-96.

KYMLICKA Will, "Yükümsüz Özne", içinde BERTEN Andre, SILVEIRA Pablo da ve POURTOIS Herve (Eds.), **Liberaller ve Cemaatçiler** (çev. B. Demir), Ankara, Dost Kitabevi, 2006.

LACLAU Ernesto ve MOUFFE Chantal, **Hegemonya ve Sosyalist Strateji (Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru)** (çev. Ahmet Kardam), İstanbul, İletişim Yay., 2008a.

LEWIS Robert S., "Citizen Leagues: Free Spaces of Deliberative Democracy", **National Civic Review**, S. 83, No .4, 1994, s. 469-78.

LIJPHART Arend, **Demokrasi Motifleri (Otuzaltı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları)** (çev. Güneş Ayaş ve Utku Umut Bulsun), İstanbul, Salyangoz Yay., 2006.

MOUFFE Chantal, **Siyasal Üzerine** (çev. Mehmet Ratip), İstanbul, İletişim Yay., 2010.

MOUFFE Chantal, "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?", **Social Research**, S. 66, No. 3, 1999, s. 745-58.

MOUFFE Chantal, **Siyasetin Dönüşü** (çev. Fahri Bakırcı ve Ali Çola), Ankara, Epos Yay., 2008.

ÖZALP Ahmet, “Liberal Demokrasinin Derinleştirilmesi Gereği ve Müzakereci Demokrasi”, **Uluslararası Davraz Kongresi**, Süleyman Demirel Üniversitesi (24-27 Eylül 2009), idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrazi/demokrazi17.pdf.

ÖZBEK M., “Giriş: Kamusal Alanın Sınırları”, içinde HABERMAS Jürgen (der. M. Özbek), **Kamusal Alan**, İstanbul, Hil Yayınları, 2004.

PENNINGTON Mark, “Democracy and the Deliberative Conceit”, **Critical Review**, S. 22, No. 2-3, 2010.

POGGI Gianfranco, **Çağdaş Devletin Gelişimi** (çev. Ş. Kut ve B. Toprak), İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1991.

RYAN Alan, “In a Conversational Idiom”, **Social Research**, S. 65, No. 3, 1998.

SCHMIDT Anfred G., **Demokrasi Kuramlarına Giriş** (çev. M. Emin Köktaş), 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 2000.

SİTEMBÖLÜKBAŞI Şaban, “Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi”, **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, S. 10, 2005.

SMITH Graham ve WALES Corinne, “Citizens’ Juries and Deliberative Democracy”, **Political Studies**, S. 48, No. 1, 2000.

SMITH Graham ve WALES Corinne, “The Theory and Practice of Citizens’ Juries”, **Policy and Politics**, S. 27, No. 3, 1999.

WALZER Michael, “Deliberation, and What Else?”, içinde MACEDO Stephen (Ed.), **Deliberative Politics: Essays on Democracy and Disagreement**, New York, Oxford University Press, 1999.

WARD Hugh et al. “Open Citizens’ Juries and the Politics of Sustainability”, **Political Studies**, S. 51, No. 2, 2003.

YOUNG Iris Marison, **İletişim ve Öteki: Müzakereci Demokrasinin Ötesinde** (çev. Zeynep Gürata ve Cem Gürsel), İstanbul, WALD Yayınları, 1999.